

Leyi
pfuxetiweke hi
xiCAPS

Giredi ya

2

Swikili swa vutomi
hi XITSONGA

Buku ya 2
Tikotara ta 3 na 4

Vito:

Tlilasi:

- Workbooks available in this series:
- Grade R (in all official Languages);
  - Literacy/Home Language Grades 1 to 6 (in all 11 official Languages);
  - Mathematics Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages);
  - Mathematics Grades 4 to 9 (in Afrikaans and English);
  - Life Skills Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages); and
  - Grades 1 to 6 English First Additional Language.

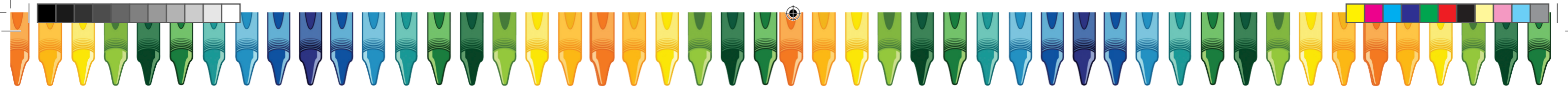
ISBN 978-1-4315-0273-8

LIFE SKILLS IN XITSONGA
 GRADE 2 – BOOK 2
 TERMS 3 & 4
 ISBN 978-1-4315-0273-8
 THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.
 11th Edition

basic education
 Department:
 Basic Education
 REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Leswi nga endzeni

Kotara ya 3

Pheji

- 33 Hikwalaho ka yini misava yi ri ya nkoka eka hina?.....2
- 34 Nkoka wa misava 4
- 35 Swin'wana hi misava.....6
- 36 Ku tirha hi misava.....8
- 37 Vutleketli etikweni: emagondzweni 10
- 38 Vutleketli etikweni: hi switimela 12
- 39 Vutleketli bya le moyeni..... 14
- 40 Vutleketli bya le matini 16
- 41 Swotala hi vukheta bya le matini..... 18
- 42 Vutleketli bya mani na mani 20
- 43 Vuhlayiseki emagondzweni 22
- 44 Milawu ya magondzo.....24
- 45 Ku rindza ko tsemakanyisa vana va xikolo 26
- 46 Leswi swipitikopo swi ku pfunisaka xiswona.....28
- 47 Vanhu van'wana lava hi pfunaka.....30
- 48 Ntirho wa kahle wa vaakandhawu 32

Kotara ya 4

Pheji

- 49 Tiko ra hina, Afrika-Dzonga.....34
- 50 Mujeko wa rixaka ra hina 36
- 51 Risimu ra rixaka na mimfungho ya tiko ra hina.....38
- 52 Mimfungho ya tiko ra hina.....40
- 53 Tindlela to hambana to burisana.....42
- 54 Mburisano..... 44
- 55 Tindlela tin'wana to burisana..... 46
- 56 Ku burisana hi swinavetiso na hi vuyimbeleri 48
- 57 Xana hi burisana njhani loko hi nga swi koti ku twa?.....50
- 58 Hi burisana njhani loko hi nga voni? 52
- 59 Nhlikanhi na vusiku 54
- 60 Milorho na ku navela nivusiku.....56
- 61 Ntirho wa ninhlukanhi na wa nivusiku 58
- 62 Ku endla ntirho wa kahle nivusiku 60
- 63 Swiharhi swa vusiku 62
- 64 Xiharhi lexi tshamaka xi hlayisekile nivusiku 64

Manana Angie Motshekga, Holobye wa Dyondzo ya Masungulo

Dkd. Reginah Mhaule, Xandla xa Holobye wa Dyondzo ya Masungulo

Tibuku leti to tirhela ti endleriwe vana va Afrika-Dzonga ehansi ka vurhangeri bya Holobye wa Dyondzo ya Masungulo, Manana Angie Motshekga, na Xandla xa Holobye wa Dyondzo ya Masungulo, Dkd. Reginah Mhaule.

Tibuku to tirhela ta Rainbow ti vumba xiyenge xin'wana xa ntlawa wa migingiriko ya Ndzawulo ya Dyondzo ya Masungulo leyi kongomisiweke eka ku antswisa matirhelo ya vadyondzi va Afrika-Dzonga eka tigiredi ta ntsevu to sungula. Tanihi xin'wana xa swilo leswi nga swirhangana eka nkunguhato wa matirhelo ya mfumo, phurojeke leyi yi humelerile hi ku seketeriwa hi timali hi Nkwama wa Timali ta Tiko. Leswi swi endlile leswaku Ndzawulo yi swi kota ku endla leswaku tibuku leti to tirhela, ti kumeka hi tindzimi hinkwato ta ximfumo handle ko hakeleriwa.

Hi tshemba leswaku tibuku leti ti ta pfuna vadyondzisi eka migingiriko ya vona yo dyondzisa ya masiku hinkwawo no tiyisisa leswaku vadyondzi va vona va kota ku heta kharikhulamu. Hi tiyisise leswaku hi letela mudyondzisi eka nghingiriko wun'wana na wun'wana hi ku katsa mifungho leyi kombisaka leswi mudyondzi a faneleke ku endla swona.

Hi ni ntshembo wa leswaku vana va ta tiphina no tsakela ku tirha migingiriko leyi nga ebukwini loko va ri karhi va ya emahlweni no dyondza, na leswaku wena, mudyondzisi, u ta tsaka swin'we na vona. Hi mi navelela ku humelela, wena na vadyondzi va wena eku tirhiseni tibuku leti to tirhela.

Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street
Pretoria
South Africa

© Department of Basic Education
Eleventh edition 2021

ISBN 978-1-4315-0273-8

This book may not be sold.

The Department of Basic Education has made every effort to trace copyright holders but if any have been inadvertently overlooked the Department will be pleased to make the necessary arrangements at the first opportunity.

Giredi ya

2

Swikili swa vutomi
Xitsonga
Buku ya 2

Buku leyi i ya:

Hikwalaho ka yini misava yi ri ya nkoka eka hina?

A hi hlayeni

Vanhu va lava misava leswaku va ta kota ku hanya. Tiko leri hi tshamaka eka rona ri endlwile hi misava. Hi aka tiyindlu ta hina eka misava hi tlhela hi byala swimilana emisaveni leswaku hi ta kota ku dya. Timbuti na tihomu swi dya byanyji na swimilana leswi milaka emisaveni. Swihadyana swo tanihi mimpfundla na makondlo, switsotso swo tanihi vusokoti na swivungu swi tshama emisaveni. Swimilani hinkwaswo swi lava misava leswaku swi ta kota ku mila.

Ku na tinxaka tinharhu ta misava.

Sava

Loko u chukucha misava hi tintiho ta wena u ta twa leswaku ya tiya, ya oma no twakala onge i sava. Swa olova leswaku moya wu hahisa sava. Loko u chela mati ehenhla ka sava, mati yo hundza hi ku hatlisa ya tlhela ya khukhula na sava rin'wana. Swimilana a swi kuli kahle eka misava leri ro kwalala.

Sava

Vumba

Misava yin'wana yi twala tanihi vumba. Loko u yi tsakamisa misava leyi ya hlangana. U nga endla swilo swo hambana hi vumba lebyi tsakamaka, swo tanihi tikhapu, minkambana na swiharhi. Kambe swa tika ku byala swimilana emisaveni ya vumba. Loko ku na mpfula, vumba byi khoma mati nkarhi wo leha kasi swimilana leswi milaka eka byona swi kumeka swi tsakama swinene.

Misava ya vumba

Ntlhava

Ntlhava i misava ya kahle swinene eka timbewu na swimilana. A yi tsakami ngopfu naswona a yi omi swinene. Yi na swakudya swo ringanela ku kurisa swimilana. Ntlhava i mpfangano wa sava na misava ya vumba kambe yona i ya muhlovo wa ntima.

Ntlhava

Siku: .....

A hi endleni

Lavisisa leswaku ku na misava ya njhani ekusuhi na xikolo xa n'wina.

- Fambafamba na munghana wa wena erivaleni ra xikolo mi vona loko mi nga kota ku kuma sava, vumba kumbe ntlhava.
- Tanani etlilasini na misava yo huma etindhawini tinharhu to hambana hambana hi swithinana, swisakana kumbe tikhapu.
- Nambarani swibye swo chela hi 1, 2 na 3.

A hi vulavuleni

Vulavula na munghana wa wena hi misava leyi u teke na yona ku suka erivaleni ra xikolo. Hlamula swivutiso leswi hi rixaka rinwana na rinwana ra misava.

- Xana misava yi languteka njhani?
- Xana misava yi twala njhani?
- Xana a ku ri na swimilana leswi a swi mila eka yona?

A hi tsaleni

Tatisa ndhawu ya laha u kumeke misava kona eka kholomu yo sungula kutani u khalara tinhlamulo leti faneleke.

Xana u yi kume kwihhi misava?	Xana yi twala njhani?			Xana a ku mila swimilana eka yona?	
	yi omile	ya tsakama no namarhela	yi na swiribyana	ina	e-e
	yi omile	ya tsakama no namarhela	yi na swiribyana	ina	e-e
	yi omile	ya tsakama no namarhela	yi na swiribyana	ina	e-e
	yi omile	ya tsakama no namarhela	yi na swiribyana	ina	e-e

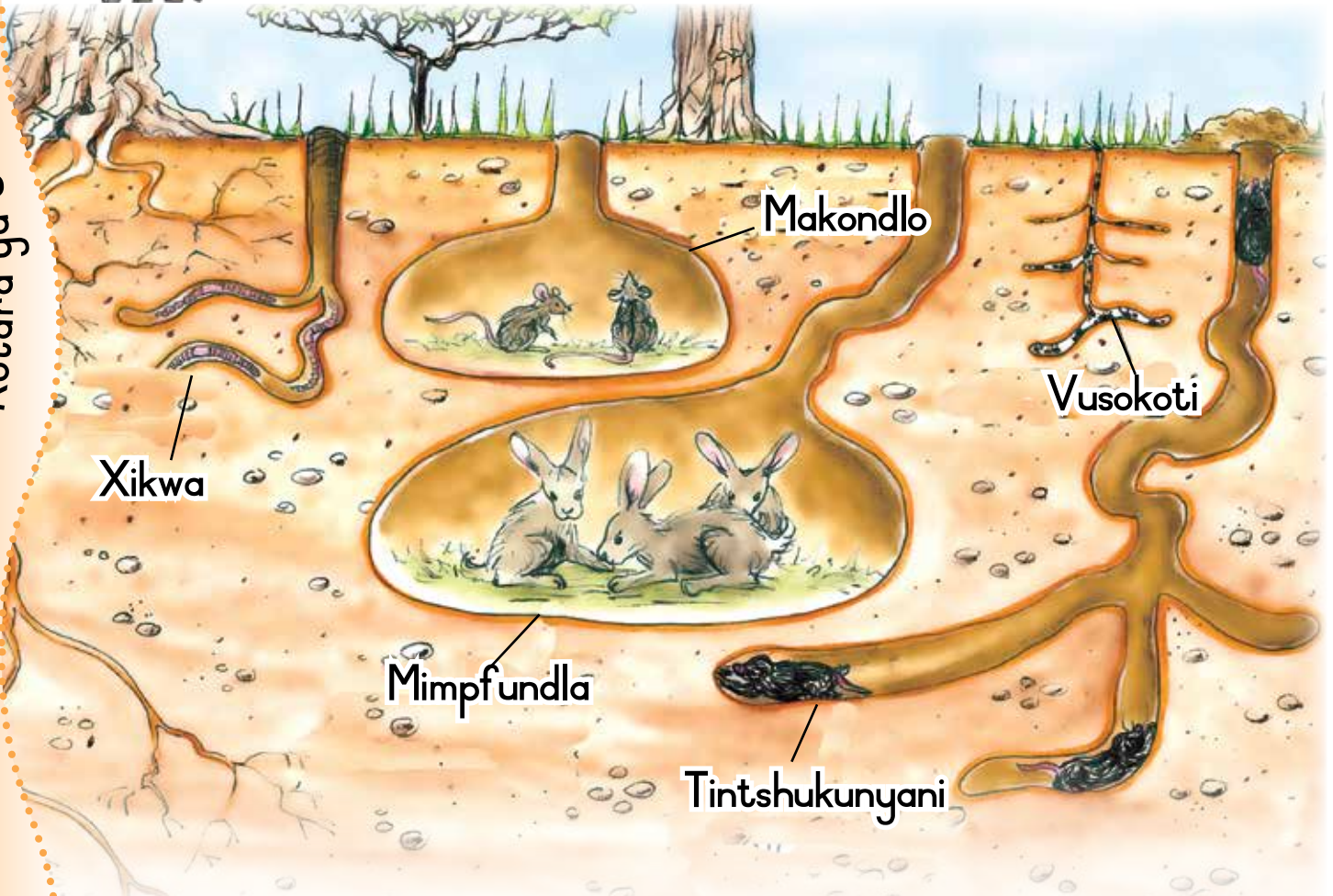
Nkoka wa misava

Kotara ya 3 – Vhiki ra 1

A hi vulavuleni

Languta xifaniso lexi landzelaka kutani u vulavula hi swiharhi hinkwaswo leswi hanyaka endzeni ka misava.

A hi vulavuleni

Byela munghana wa wena leswaku i swiharhi muni leswi u swi vonaka exifanisweni lexi. Xana u nga ehleketa hi swiharhi swinwana leswi tshamaka endzeni ka misava? Tsala mavito ya swona.

A hi endleni

- Dirowa kumbe u penda xifaniso xa swinyenyana, tinhlampfi i kumbe switsotswana. Bula hi muhlovo kumbe xivumbeko xa swona.
- Hlengelela swilo swa ntumbuluko swo fana na swirhabyana, matluka, wulu na sava. Endla kholaji. Vulavula hi mihlovo, swivumbeko na leswi swi twarisaka xiswona loko swi khomiwa.

Siku: .....

A hi tsaleni

Dirowa ntila ku yelanisa swilo leswi nga endzeni ka mabokisi eximatsini na leswi swi twarisaka xiswona loko swi khomiwa – exineneni.

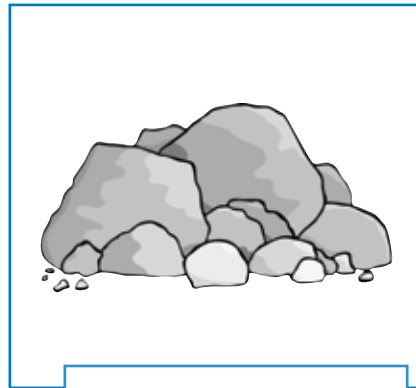
sirapu
xikhigelo
mutwa
fuloro
nghilazi
xisibi

tiya
damarhela
rhetela
olova
rheta
tontswa

A hi tsaleni

Xana swilo leswi swi twala njhani? Tsala tinhlamulo ta wena.

A hi tiololeni

Vumbani xirhendzevutana. Tsutsumani mi rhendzelekela exineneni hi fambelo ra wachi kutani mi rhendzelekela eximatsini. Hoxani bolo ku suka eka mudyondzi un'we ku ya eka un'wana. Endlani leswi hi ku rhangwa mi rhendzelekela exineneni hi fambelo ra wachi endzhaku mi rhendzelekela eximatsini.

Mudyondzisi:
 Nsayino:
 Siku:

Swin'wana hi misava

A hi hlayeni

Hi fanele ku hlayisa misava.

Xiphemu xa misava lexi nga xa nkoka eka vanhu na swiharhi i misava ya le henhla. Leji i misava leji ku milaka swimilana eka yona. Timitsu ta swimilana ti sivela moya na mati ku khukhula misava ya le henhla. Swimilana swa fa loko ku vile na swimfulana kumbe loko ku ri na ndzilo. Swa fa na loko ku ri na mpfula yo tala swinene. Loko ku nga ri na swimilana, misava ya le henhla ya khukhuriwa hi mati ya mpfula kumbe yi hahisiwa hi moya. Leswi swi vitaniwa nkukhulo. Vanhu na vona va vanga nkukhulo wa misava. Loko hi nga hlayisi misava, a yi nga swi koti ku nyika swakudya eka swimilana leswi milaka eka yona kutani swi ta sungula ku fa. Hikokwalaho, misava ya khukhuriwa kumbe yi hahisiwa hi moya.

A hi vulavuleni

Vulavula na munghana wa wena hi tindlela leti vanhu va vangaka nkukhulo wa misava hi tona. Ringeta ku hlamula swivutiso leswi:

Xana ku humelela yini loko ku tsemiwa mirhi yo tala swinene?

Xana ku humelela yini loko hi fuwa timbuti, tinyimpfu kumbe tihomu to tala etikweni?

A hi tsaleni

Languta swifaniso leswi. Vulavula na munghana wa wena hi leswi humelelaka eka misava. Kutani fungha hi (✓) nhlamulo leyi faneleke eka xivutiso xin'wana na xin'wana.

Nkukhulo wa misava wu vangiswa hi yini? Hi ...

moya	
ndzilo	
swimfulana	

Nkukhulo wa misava wu vangiswa hi yini? Hi ...

dyambu	
vanhu	
moya	

Siku: .....

A hi hlayeni

Swimilana swi lava misava ya kahle leswaku swi ta kota ku kula.

Mirhi na swimilana swi kuma swakudya swa swona emisaveni. Loko mirhi na swimilana swo hambana swi kula ku'we, swi kuma swakudya swa tinxaka to hambana leswi humaka emisaveni naswona misava yi tshama yi ri kahle. Varimi va nga hlayisa misava hi ku byala swimilana leswi tirhisaka tinxaka to hambana ta swakudya leswi humaka emisaveni. Hi nga hlayisa misava eswirhapeni swa hina hi ku chela swinonisi eka yona. U nga tiendlela khomposi ya wena. Khomposi yi nyika swakudya eka swimilana. Hi leji rhesipi yo endla khomposi.

A hi endleni

Rhesipi ya khomposi

U ta fanela ku va na:

- makamba ya mihandzu na matsavu
- matluka yo oma na byanyi
- swisakana swa tiyi
- phepha ro handzuleriwa
- swiphambasi swa matandza
- khadibodo

U nga tirhisi: Swithinana, nghilazi, pulasitiki, nhlampfi, nyama, masi kumbe chizi.

Leswi u faneleke ku swi endla:

- Fumba swilo leswi swi va ndhundhuma ekhoneni ya ndzhuti kwala jarateni.
- Chela misavanyana.
- Chela mati yo ringanela leswaku ndhundhuma yi tshama yi thambhile (ku nga ri ku tsakama swinene).
- Hundzuluxela hi xipedi eka vhiki rin'wana na rin'wana kumbe mavhiki man'wana na man'wana mambirhi.
- Loko swi endla wonge swa hlanhleka no va swa ntima, swi cele u swi chela exirhapeni xa wena.
- Vona swimilana swa wena loko swi kula swi tiyerile no va swi hanye kahle.

A hi tsaleni

Languta swifaniso kutani u fungha swilo leswi u nga swi tirhisaka eka nhulu ya khomposi ya wena. Bana xihambano lexikulu eka swilo leswi u nga faneriki ku swi tirhisa.

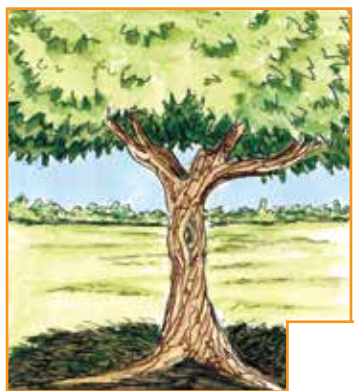

Ku tirha hi misava

A hi hlayeni

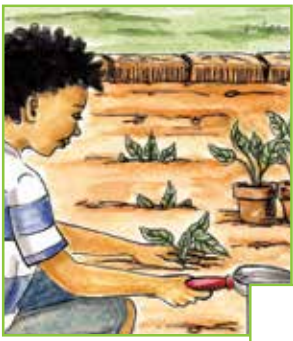
Dumisani na sesi wa yena Ntombi, va lava ku endla xirhapa. Ntombi u lava ku byala matsavu kasi Dumisani u lava ku byala swiluva. Xo sungula, va fanele ku teka xiboho xa leswaku ndhawu ya kahle yo endla xirhapa yi le kwihi. Xana u nga va pfuna? Languta swifaniso leswi kutani u fungha hi (✓) bokisi leri faneleke.

Xana va fanela va endla yini lexi landzelaka? Nambara swifaniso swinharhu leswi nga laha hansi hi ndzandzelelano lowu faneleke.

Xana va endla leswi faneleke? Fungha hi (✓)swilo leswi faneleke u tlhela u ba xihambano (✗) eka swilo leswi nga fanelangiki.

Siku: .....

A hi vulavuleni

Vulavula na munghana wa wena mayelana no va na xirhapa xa matsavu na mirhi ya mihandzu ekaya. Xana swi hlayisa mali? Xana matsavu na mihandzu swi na nantswo wo antswa? Hikwalaho ka yini? Xana u nga byala mihandzu na matsavu ya njhani ekaya? I yini xi kulaka kahle endhawini ya n'wina? Languta swirhapa swin'wana na mapurasi.

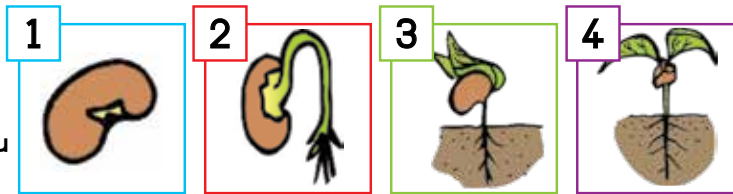
A hi tsaleni

Endla nxaxameto wa tinxaka ta matsavu lama u tsakelaka ku ya byala. Ekusuhi na rin'wana na rin'wana vula leswaku hikwalaho ka yini u lava ku ri byala.

A hi endleni

Languta swifaniso leswi kutani u byela munghana wa wena leswi humelalaka eka ximilana xin'wana na xin'wana xa nyawa.

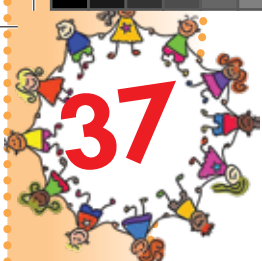
A hi tiololeni

- Yingisela mudyondzisi kutani loko a ku tsutsuma, tlula, wela ehansi kumbe tlulatlula, swi endle handle ko kanakana.
- Ringanisa hi nenge wun'we. Sweswi cincela eka nenge lowun'wana.

Dirowa ntila emisaveni kumbe u veka ngoti ehansi.

- Famba ehenhla ka ntila.
- Yisa mavoko ya wena ematlhelo leswaku u kota ku balansa.
- Ringeta u pfale mahlo ya wena!

Vutleketli etikweni: emagondzweni

A hi hlayeni

Hi tirhisa tinxaka to hambana ta vutleketli ku suka endhawini yin'we ku ya eka yin'wana no fambisa swilo ku suka endhawini ku ya eka yin'wana. Ku na tinxaka to hambana ta vutleketli. Vunyingi bya hina hi famba emapatwini, eswiporweni na le swindlendyanini. Hi tlhela hi tirhisa swo famba hi swona swo tanihi tilori na switimela ku tleketla swilo etikweni.

A hi endleni

Languta swifaniso. Hinkwaswo swi kombisa tindlela to hambana to tirhisa magondzo eka swa vutleketli. Dirowa ntila ku yelanisa xifaniso xin'wana na xin'wana na rito leri faneleke.

xikalichana xa tidonki

xithuthuthu

bazi

bayisikiri

movha

xikutara

lori

thekisi

A hi vulavuleni

Vulavula na munghana wa wena kutani u hlamula swivutiso leswi.

Xana u famba hi yini ku ya exikolweni siku rin'wana na rin'wana?

Xana u famba hi yini loko u ya endzela vanghana va wena kumbe maxaka ya wena?

Xana u famba hi yini ku ya edorobeni? Xana u famba hi yini ku ya etliniki?

Siku: .....

A hi tsaleni

Tsala swivulwa swimbirhi hi leswi u fambisaka xiswona ku ya exikolweni siku rin'wana na rin'wana.

Two empty rectangular boxes for writing answers.

Hetisa swivulwa leswi landzelaka.

Mudyondzisi wa mina u ya exikolweni hi _____.

Ndzi ya etliniki hi _____.

Loko ndzi ya ekaya ka va munghana wa mina, ndzi _____.

A hi vulavuleni

Xana u tirhisa tinxaka to tala ta swo famba hi swona ku ya exikolweni?
Xana vana van'wana etlilasini va tirhisa tinxaka ta njhani ta swo famba?

Languta girafu leyi kutani u hlamula swivutiso.

Vana vo tala etlilasini ya n'wina va famba hi yini ku ta exikolweni?

I vangani vana lava taka hi mimovha exikolweni?

Nhlayo ya vana	5				
	4				
	3				
	2				
	1				
		Milenge	Thekisi	Bazi	Movha

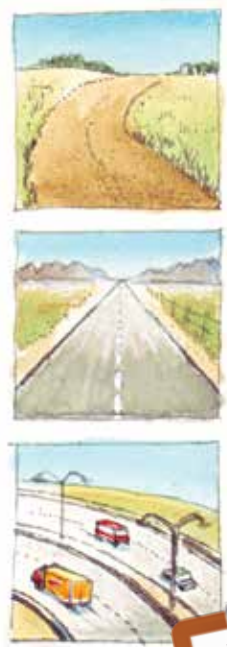

A hi hlayeni

Sweswi wa swi tiva leswaku ku na tinxaka to hambana ta vutleketli bya le magondzweni. Ku tlhela ku va na tinxaka to hambana ta magondzo, xikombiso

- mapatu ya giravhele
- mapatu ya xikontiri

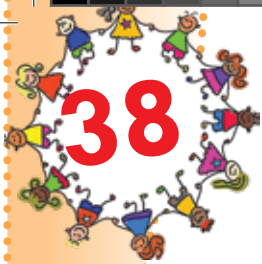
Man'wana magondzo lama hlanganisaka madoroba mambirhi ya anamile ku tlula magondzo ya ntolovelo. Magondzo lama ya vitaniwa magondzonkulu hikuva ku na swindledyana swimbirhi eka tlhelo rin'wana na rin'wana, mimovha ya mune yi nga tirhisa tindlela leti hi nkarhi wun'we. Gondzo ra pfulela-u-tshika ri fana na gondzo, kambe matlhelo mambirhi ya gondzo ya hambanyisiwile. U nga famba u kongoma tlhelo rin'we ntsena eka tlhelo rin'we ra gondzo ra pfulela-u-tshika.

A hi vulavuleni

Xana u tshama u famba egondzweni? Xana ku na gondzo ra pfulela u tshika ekusuhi na n'wina? Hi rihi leri nga riki na khombo – gondzo ra ntolovelo kumbe gondzo ra pfulela u tshika? Hikwalaho ka yini?

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

Vutleketli etikweni: hi switimela

A hi hlayeni

Vutleketli bya le magondzweni a hi ndlela yi ri yoxe yo famba etikweni. Hi nga tirhisa na swiporo. Swiporo i tindlela leti nga endliwa hi swiphemu swa tinsimbhi. Tindlela leti ti vitaniwa tithireke. Switimela swi famba etithirekeni leti. Swi fambisa vanhu na nhundzu ku suka edorobeni rin'we ku ya eka rin'wana. Xitimela xi nga fambisa vanhu vo tala ku tlula bazi

kumbe movha. Xi nga rhwala swilo swo tika swinene na swilo swo tala ku tlula lori.

A hi vulavuleni

Languta swifaniso kutani u vulavula na munghana wa wena hi tinxaka to hambana ta switimela.

Hi swihi switimela leswi fambisaka vanhu?

Hi swihi switimela leswi fambisaka nhundzu?

Xana xitimela xi nga rhwala swilo swa njhani?

Xitimela lexi rhwalaka vanhu ntsena xi vitaniwa xitimela xa vakhandziyi. Xitimela lexi rhwalaka swilo ku nga ri vanhu xi vitaniwa xitimela xa nhundzu.

Xitimela xa nkahelo

Xitimela xa gezi

Xitimela xa dizele

Xitimela xa rivilo ra le henhla

Siku: .....

A hi endleni

Dirowa ntila ku yelanisa rixaka ra xitimela exineneni na vuxokoxoko lebyi faneleke hi xona eximatsini.

Xi tirhisa dizele leswaku xi kuma matimba.

Xi tirhisa nkahelo leswaku xi kuma matimba.

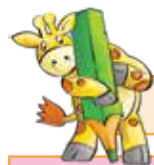
Lexi i xitimela xa gezi xa rivilo lerikulu swinene lexi nga fambaka 200 km hi awara. Xitimela xa rivilo lerikulu xo sungula eAfrika-Dzonga i Gautrain leji nga eGauteng.

Xi tirhisa gezi leswaku xi kuma matimba. Gezi ri kumeka eka tintambhu ta gezi ehenhla ka xiporo.

A hi endleni

Endla xitimela xa wena u tlhela u xi dirowa exivandleni lexi nga laha tlhelo. Komba munghana wa wena xifaniso xa wena. Bulani hi swivumbeko na mihlovo.

A hi tsaleni

Hlamula swivutiso leswi.

Xana xitimela xa n'wina i xa njhani?

Swi vitana mali muni ku khandziya xitimela?

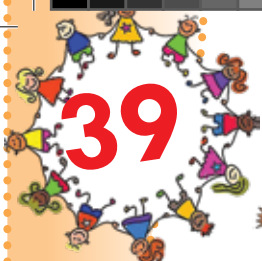
Xana xitimela xa n'wina xi helela kwihi?

Endlani ehandle

- Tlulatlulani, tlulelani ehenhla na le hansi, tlulelani emahlweni kutani mi yima hi milenge hinkwayo.
- Sweswi endlani nghingiriko wa swirhalanganya lowu mudyondzisi wa n'wina a mi lulamiseleke wona. Mi fanele ku khandziya, ku kasa, ku ndzundza kumbe ku tlula ku suka eka nchumu wun'we ku ya eka wun'wana. Ringeta ku endla leswi hi nkwama wa tingawa wu ri enhlokweni ya wena.

Vutleketli bya le moyeni

A hi hlayeni

Ku fika sweswi u dyondzile hi tinxaka ta vutleketli etikweni. Hi nga tlhela hi kota ku famba emoyeni. Ku na tinxaka to hambana hambana ta vutleketli bya le moyeni. 1. Hi tirhisa swihahampfhuka ku haha hi ya etindhawini ta le kule swinene. 2. Movha wu nga famba 120 wa tikilomitara hi awara. 3. Xitimela xa rivilo na le henhla swinene xi nga famba 200 wa tikilomitara hi awara. 4. Xihahampfhuka xi nga famba 955 wa tikilomitara hi awara. Swihahampfhuka na swihahampfhuka-phatsa swi na tinjhini to tiya swinene. Tibaluni ta moya wo hisa na swihahampfhuka swa seyila a swi na tinjhini. 5. Tibaluni ta moya wo hisa ti fambisiwa hi moya wo hisa. Swihahampfhuka swa seyila swi na timpiko leti pfunaka leswaku swi kota ku famba empfhukeni. Vanhu va tala ku tirhisa tibaluni ta moya wo hisa na swihahampfhuka swa seyila hi swikongomelo swo hungasa na mintlangu.

6. Vahandzula-mpfhuka va ya empfhukeni hi xibamubamu.

A hi endleni

Dirowa ntila ku suka eka xifaniso xin'wana na xin'wana ku ya eka rito leri faneleke.

xihahampfhuka-phatsa

xihahampfhuka xa vakhandziyu

xihahampfhuka xa seyila

baluni ya moya wo hisa

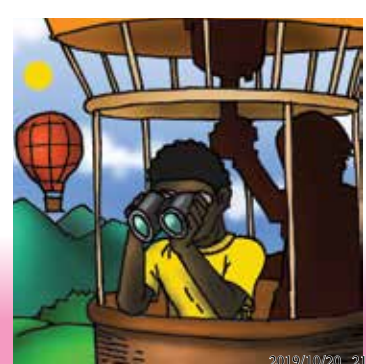
gilayidara yo khomelela hi mavoko

xibamubamu

A hi tsaleni

Endla wonge u ya ehenhla hi baluni ya moya wo hisa. Xana u nga kota ku vona yini ku suka kwale henhla? Tsala swilo swinharhu leswi u nga kotaka ku swi vona.

Siku: .....

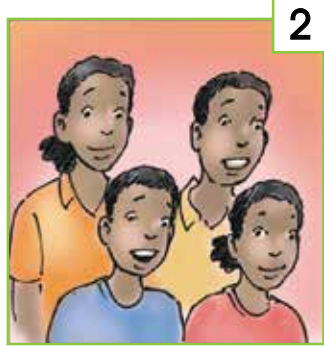

A hi vulavuleni

Susie na buti wa yena Norman va endzela vakhazi va vona eJoni. Va ta haha ku suka eKapa. Languta swifaniso kutani u vulavula na munghana wa wena hi leswi va endlaka swona.

1

2

3

4

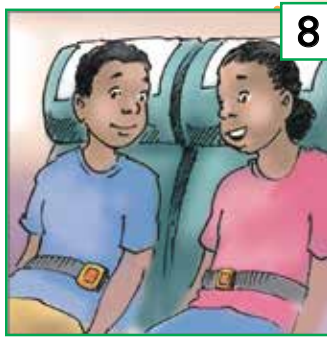
5

6

7

8

A hi tsaleni

Hlaya swivulwa leswi landzelaka kutani u swi nambara hi ndzandzelelano lowu faneleke wo suka eka 1 wu fika eka 8.

	Tibege ta Susie na Norman ta kariwa.
	Vatswari va Susie na Norman va va yisa exitichini xa swihahampfhuka.
	Va kuma tipasi to khandziya xihahampfhuka eka khawuntara yo tsarisa.
	Mutirhi wa le ka xihahampfhuka u yisa Susie na Norman eka ndhawu ya swa vuhlayiseki.
	Susie na Norman va khandziya switepisi swo nghena endzeni ka xihahampfhuka.
	Susie, Norman na vatswari va vona va ya eka khawuntara yo tsarisa.
	Va tshama ehansi va boha mabanti ya witulu.
	Va yimisa mavoko va lelana na vatswari va vona.

Kotara ya 3 – Vhiki ra 4

40

Vutleketli bya le matini

A hi hlayeni

Rixaka ro hetelela ra vutleketli i ra ku tleketla hi mati. Eka madzanadzana ya malembe lama hundzeke vanhu a va tirhisa mati ku famba va ya etindhawini tin'wana no fambisa swilo. Hi famba hi tsemakanya malwandle leswaku hi kota ku endzela matiko man'wana naswona hi tirhisa milambu ku famba hi ya etindhawini to hambana ematikweni ya hina.

A hi tsaleni

Hi fambisa ku yini ematini? Languta swifaniso leswi nga laha hansi kutani mi vulavula na munghana wa wena hi tinxaka to hambana ta vutleketli lebyi hi byi tirhisaka ku famba ematini.

xikwekwetsu

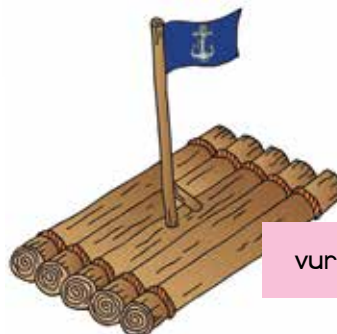

byatso bya njhini

Byatso

xikepe xa vakhandziyi

vrhancu

Hi ku ehleketa ka wena hi xihilexi vanhu va xi tirhisaka ku famba exinambyanini?

Hi xihilexi vanhu va xi tirhisaka loko va famba va pela lwandle va ya etikweni rin'wana?

Xana u ehleketa leswaku vanhu va tirhisa byatso bya njhini ku ya ekule kumbe ku ya ekusuhi?

A hi tsaleni

Tsala xivulwa xin'we hi rixaka rin'wana na rin'wana ra byatso na leswi byi tirhiseriwaka swona.

Four horizontal lines for writing answers.

Siku: .....

A hi vulavuleni

Vulavula hi swivutiso leswi na munghana wa wena.

- I switlekletli swihi leswi ku lulameleke? Hikwalaho ka yini u vula sweswo?
- Hi rihi rixaka ra vutlekletli lebyi nonokaka swinene?
- Hi rihi rixaka ra vutlekletli lebyi hatlisaka swinene?
- Xana mudyondzisi wa wena u tirhisa vutlekletli bya le magondzweni bya njhani ku ya exikolweni?
- Xana u nga tirhisa kwihi xitimela xa rivilo ra le henhla eAfrika-Dzonga?

A hi endleni

Dirowa xifaniso xa vutlekletli lebyi u byi tsakelaka swinene. Ku nga va movha, byatso, xihahampfhuka kumbe bayisikiri. U nga dirowa hambu yi ri hanci.

Endlani ehandle

Tlangani ntlangu wa nyimpfu na mhisi:
 Avanyisa vadyondzi hi mintlawa mimbirhi. Ntlawa wun'we i wa timhisi kasi lowun'wana i wa tinyimpfu. Tsala "kheji" eka ndhawu ya laha tinyimpfu ti hlayisiwaka kona loko ti khomiwile. Loko mudyondzisi a khameta, timhisi ti ta ringeta ku khoma tinyimpfu. Tinyimpfu leti khomiweke ti nghenisiwa endzeni ka kheji. Tinyimpfu tin'wana ti ringeta ku tshunxa leti nga pfalleriwa endzeni ka kheji hi ku tikhumba. Loko tinyimpfu leti pfalleriweke ti khumbiwa, ti nga tlhelela entlangwini nakambe.

Mudyondzisi:
 Nsayino:
 Siku:

Swotala hi vutleketli bya le matini

A hi vulavuleni

Languta swifaniso kutani u vulavula na munghana hi swona.

Xana u tshama u vona tinxaka ta vutleketli byo fana na lebyi? Hi xihilexi nga fambaka ehansi ka mati?

Xana u tiva mavito ya tin'wana tinxaka ta vutleketli lebyi bya le matini?

A hi hlayeni

Hlaya swivulwa leswi nga laha hansi u tlhela u languta swifaniso. Yelanisa ntlawa wun'wana na wun'wana wa swivulwa na xifaniso. Tsala nomboro leji faneleke ekusuhi na xifaniso.

1. Ponti kumbe xikwekwetsu xi khandziyisa vanhu, mimovha na swilo swin'wana xi swi perisa nambu. Ku na ponti yo fana na leji eMalgas eKapa-Vupeladyambu. Yi rhwala vanhu na mimovha yi swi perisa nambu wa Breede.

2. Sabumarini yi famba ehansi ka mati.

Tisabumarini to tala i tikulu naswona ti nga rhwala vanhu vo tala ngopfu. Sabumarini leyikulu ngopfu yi nga tshama tin'hweti to tala ehansi ka mati.

3. Vanhu van'wana va tshama eka tiyindlu ta mabyatso.

Vapfumba lava endzelaka tindhawu to tanihi Kariba eZimbabwe, va nga tshama eka yindlu ya byatso va tlhela va famba va rhendzeleka na tiva.

Siku: .....

A hi hlayeni

U dyondzile leswaku switimela swi tirhisa tinxaka to hambana ta matimba ku endla leswaku swi kota ku famba. Mabyatso man'wana ya tirhisa matimba ya vanhu. Man'wana mabyatso ya tirhisa matimba ya dizele kumbe matimba lama humaka eka nkahelo. Mabyatso yo tala ya tirhisa matimba ya moya.

A hi tsaleni

Gwajula tinhlamulo leti faneleke ta swivutiso leswi landzelaka.

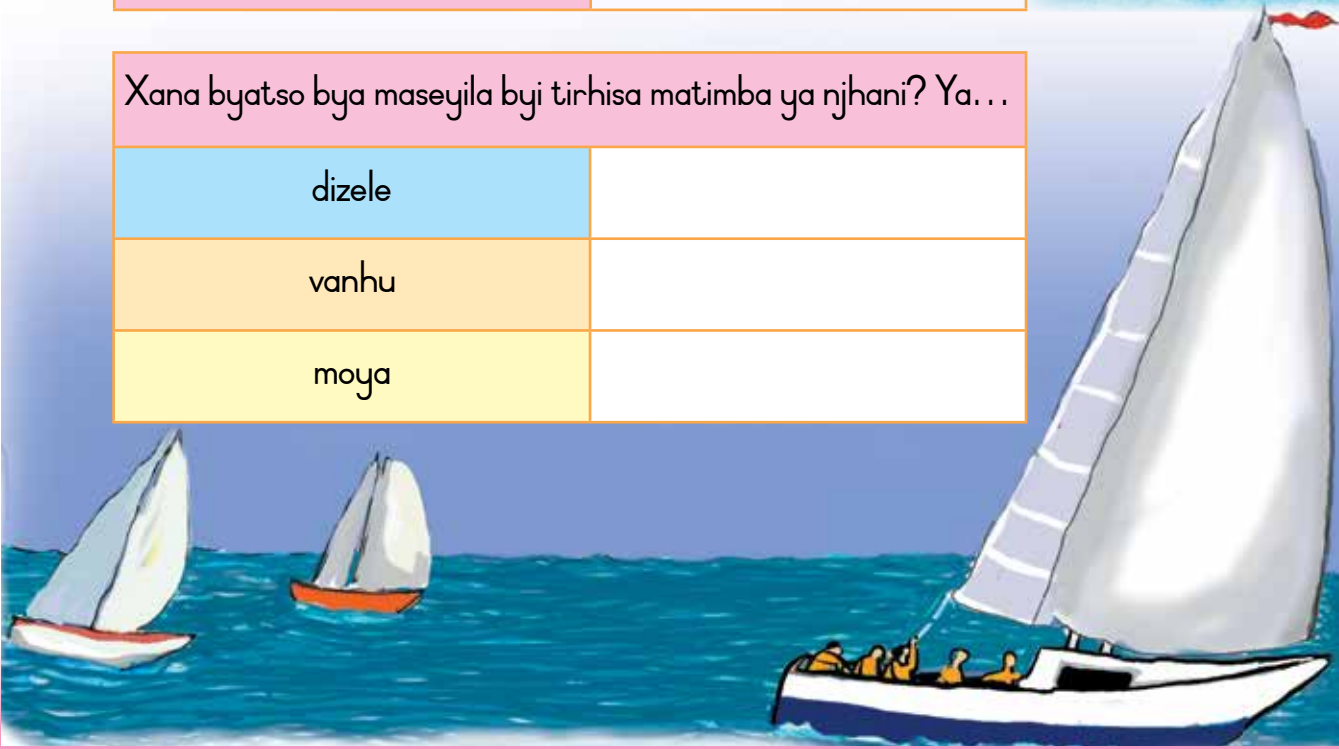
Xana byatso byo tluta byi tirhisa matimba ya njhani? Ya...	
dizele	
vanhu	
moya	

Xana byatso bya njhini byi tirhisa matimba ya njhani? Ya...	
dizele	
vanhu	
petirolo	

Xana byatso bya masejila byi tirhisa matimba ya njhani? Ya...	
dizele	
vanhu	
moya	

Mudyondzisi:
 Nsayino:
 Siku:

Vutleketli bya mani na mani

A hi vulavuleni

I yini vutleketli bya mani na mani? Xana movha wa mudyondzisi exikolweni xa n'wana i xitleketli xa mani na mani? Xana bayisikiri ya munhu un'wana i xitleketli xa mani na mani? Xana bazi ri nga va xitleketli xa mani na mani?

A hi hlayeni

Vutleketli bya mani na mani i vutleketli lebyi nga tirhisiwaka hi munhu un'wana na un'wana kambe u fanele ku xava thikithi ro khandziya hi rona. Switimela, mabazi, swihahampfhuka, mathekisi na tiferi swi nga tirhisiwa tanihi switleketli swa mani na mani.

A hi tsaleni

Hi tihi tinxaka ta switleketli swa mani na mani leswi u nga tshama u swi tirhisa?

Xana hi xihilexi u faneleke ku xi endla u nga si tirhisa xitleketli xa mani na mani? Xana vanhu va tirhisa switleketli swa mani na mani rini?

A hi endleni

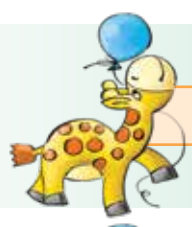
Endla mbalango wa tlilasi hi vutleketli byo hambana bya mani na mani lebyi tirhisiweke hi vadyondzikuloni. Khalara buloko eka tafula leri nga ehansi eka rixaka rin'wana na rin'wana ra vutleketli lebyi munhu un'wana na un'wana a byi tirhiseke.

Nhlayo ya lava dyondzaka swin'we etlilasini	11			
	10			
	9			
	8			
	7			
	6			
	5			
	4			
	3			
	2			
	1			
	Thekisi	Xitimela	Bazi	Xihahampfhuka

Siku: .....

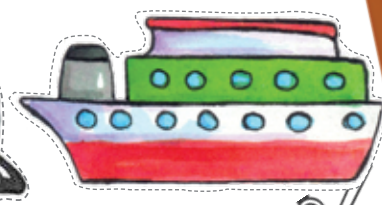
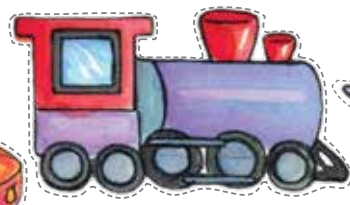
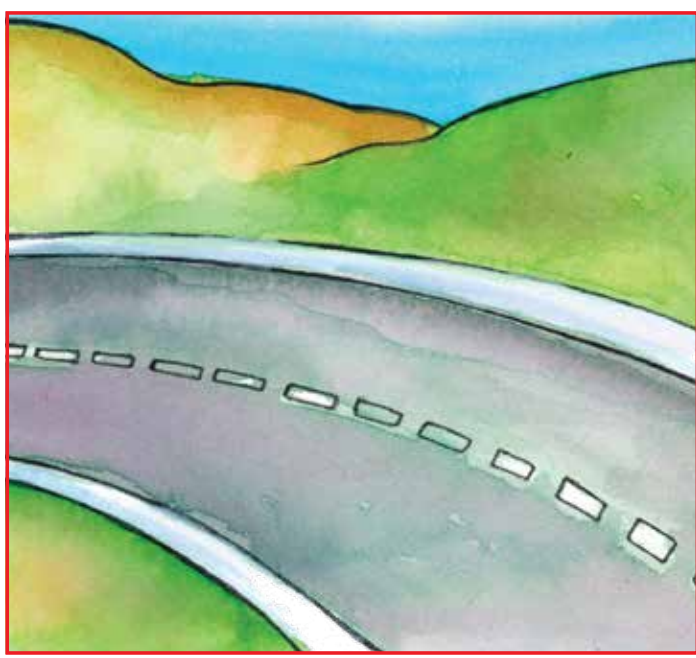
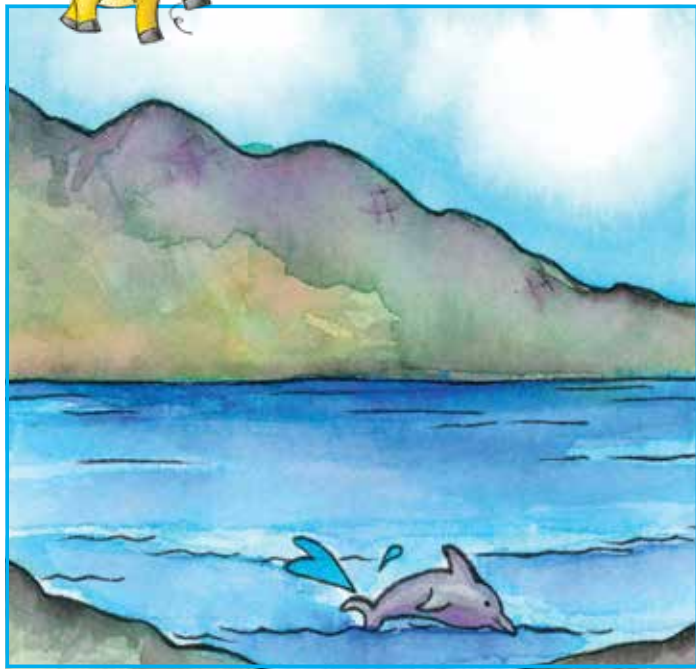
A hi endleni

- Tirhisa swilo leswi rhisayikiliwaka ku endla xo famba lexi nga tirhisiwaka tanihi xitameri xa tipenisele.
- Penda kumbe u khavisa xo famba xa wena.

A hi endleni

Tsema swifaniso swa tinxaka to hambana ta vutleketli eka ra switsemiwa ehansi ka pheji. Namarheta xifaniso xinwana na xinwana endhawini leji faneleke.

Mudyondzisi:
 Nsayino:
 Siku:

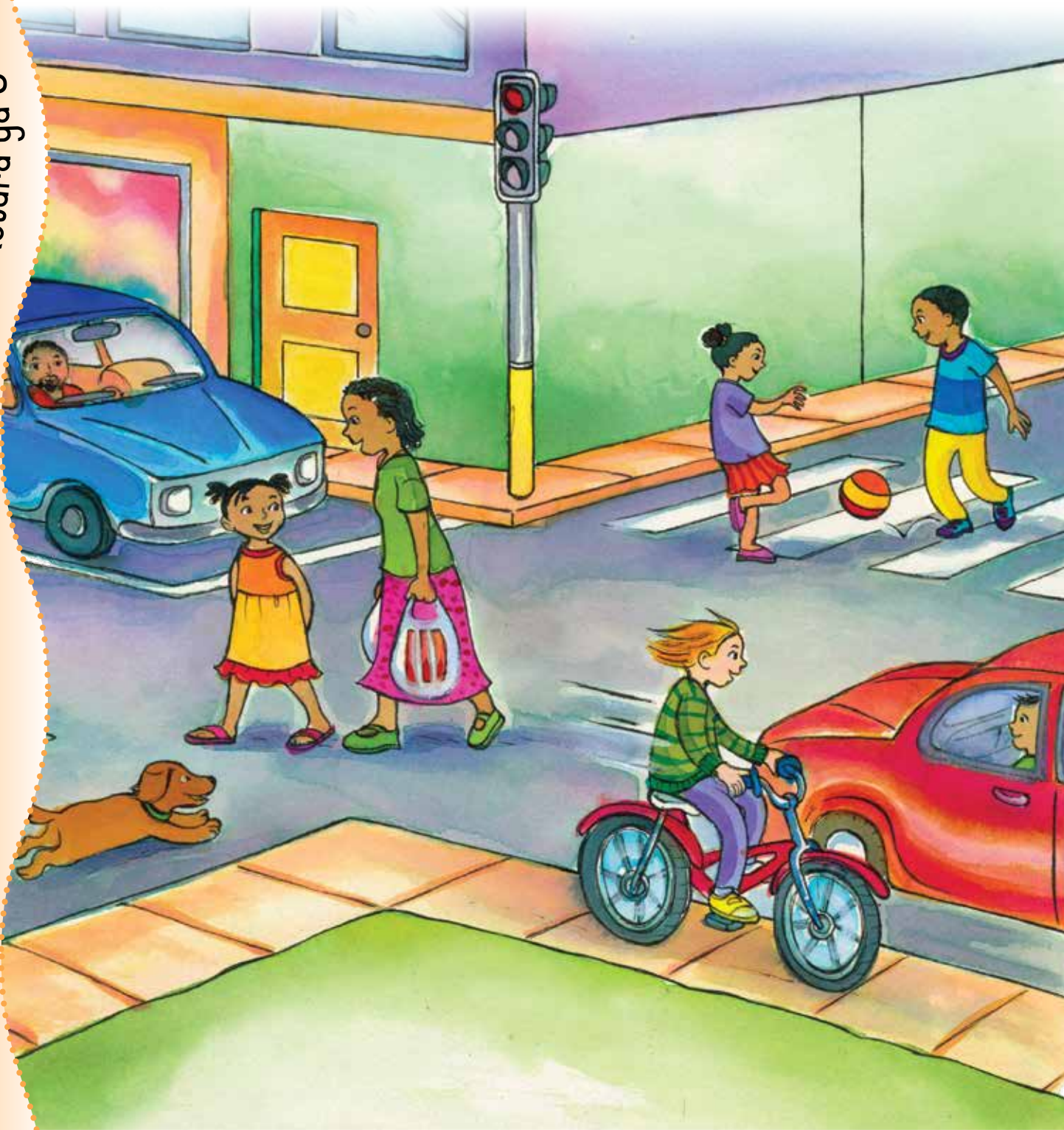
Kotara ya 3 – Vhiki ra 6

Vuhlayiseki emagondzweni

A hi vulavuleni

Vanhu lava nga exifanisweni va tshova milawu ya magondzo. Vulavula na munghana wa wena hi swilo swo hoxeka leswi va swi endlaka. Hikwalaho ka yini hi fanele ku landzelela milawu ya magondzo?

Siku: .....

A hi hlayeni

N'hweti yin'wana na yin'wana hi hlaya kumbe hi twa mahungu hi vana va xikolo lava chayisiwaka hi mimovha loko va ri endleleni yo ya exikolweni va famba hi milenge kumbe hi tibayisikiri. U nga tiyisisa leswaku u tshama u hlayisekile emagondzweni loko u landzelela milawu ya magondzo.

Milawu ya vafamba hi milenge

- Loko u nga si tsemakanya xitarata, nkarhi hinkwawo languta exineneni kutani eximatsini u tlhela u languta exineneni ku tiyisisa leswaku ku hava mimovha, tibayisikiri, mathekisi kumbe mabazi lama taka.
- Loko patu ri tirhisiwa ngopfu, lava xitarata lexi nga na mfungho wo yimisa eka xona, rhoboto kumbe minkhwati yo tsemakanyisa ya mangwa kutani u tsemakanya patu kona – ku nga ri kun'wana na kun'wana exikarhi.
- Loko ku ri na mavala yo basa yo tsemakanyisa vafamba hi milenge kumbe munhu loyi a tsemakanyisaka vana va xikolo, tsemakanya kona. Leti i tindhawu leti nga hlayiseka swinene to tsemakanya eka tona.
- U nga fambi epatwini. Famba eka phevhimente. Loko ku nga ri na phevhimente, fambela ekule na mimovha. Nkarhi hinkwawo famba eka tlhelo ra xinene ra patu leswaku u ta kota ku vona mimovha leyi taka eka wena.
- U nga tlangi mintlangu ekusuhi na gondzo.
- U va na vuxiyaxiya u nga si tsemakanya endhawini leyi mimovha yi ngenaka kumbe yi jikaka kona exitarateni.

Milawu ya vanhu va tibayisikiri

- Tiyisisa leswaku ku hava xo hoxeka hi bayisikiri ya wena. Kambisisa mathayere ya wena, tibureki, tippedali, nketani, timhondzo, bele na rivoni u nga si khandziya.
- Nivusiku kumbe loko ku nga vonakali kahle, u fanele ku kuma rivoni leri voningaka swinene eka bayisikiri ya wena emahlweni. U fanele ku kuma na xitikara xo hatima xi va endzhaku.
- Ambala gondolo nkarhi hinkwawo. Ri ta sirhelela nhloko ya wena loko wo tshuka u wile kumbe loko u wela hi khombo. Gondolo ri nga ponisa vutomi bya wena.
- Loko ku ri na ndlela ya tibayisikiri, yi tirhise ematshan'weni ya patu.
- Tirhisa ndlela leyi nga hlayiseka swinene, ku nga ri ndlela yo koma swinene.
- Tirhisa mimfungho ya mavoko leyi faneleke hi ndlela leyi twisisekaka loko u jika.
- U nga tshuki u famba ekusuhi na mugadi un'wana wa bayisikiri – Famba endzhaku ka yena nkarhi hinkwawo.
- U nga tshuki u endla miharihari loko u khandziyile bayisikiri epatwini.

Endlani ehandle

Kombela mudyondzisi wa wena leswaku a ku kombisa maendlele yo hlayiseka yo pinyulukela emahlweni no pinyulukela endzhaku.

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

Milawu ya magondzo

A hi tsaleni

Tlhela u languta xifaniso lexi nga eka pheji ra 22 kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Vanhu lava tshovaka milawu ya magondzo i vangani?

Xana wansati loji a nga na tibege u tshova nawu wihi?

Xana nhwanyana loji a khandziyeke bayisikiri u tshova milawu yingani?

Xana u tshova milawu yihi?

Xana ku nga humelela yini eka mukhalabye?

Xana u fanele ku endla yini nkarhi hinkwawo loko u nga si tsemakanya patu?

A hi vulavuleni

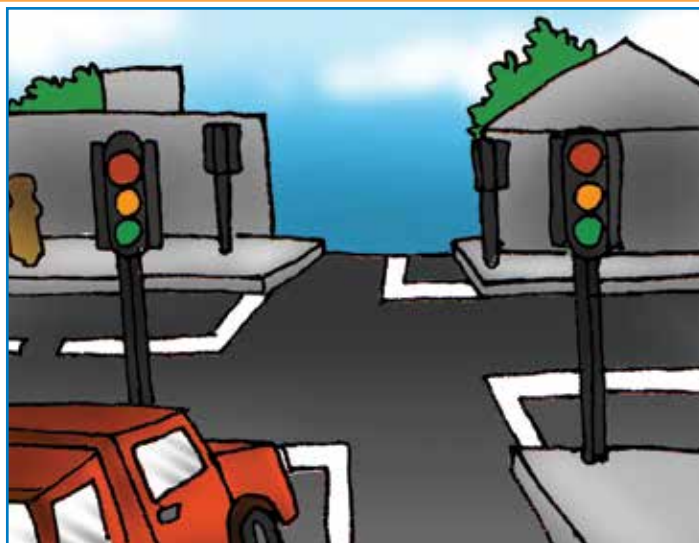
Tirhoboto ti na timboni tinharhu.

Xana mihlovo ya tona hi yihi?

Xana mihlovo leji yi vula yini?

Hi wihi muhlovo lowu nga ehenhla?

Hi wihi muhlovo lowu nga exikarhi?

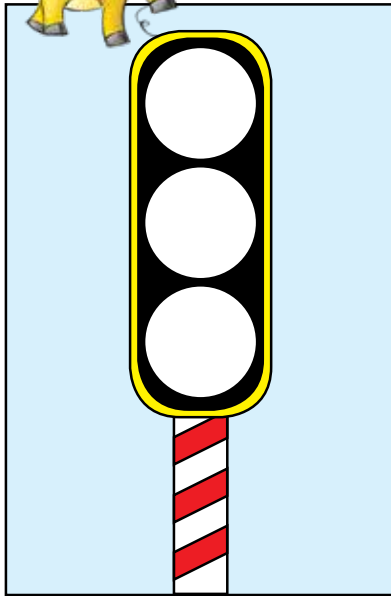

Siku: .....

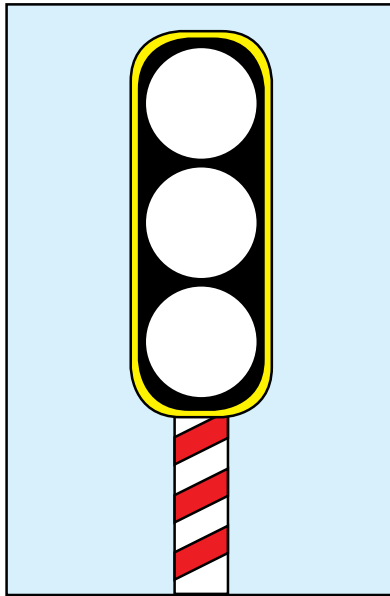

A hi endleni

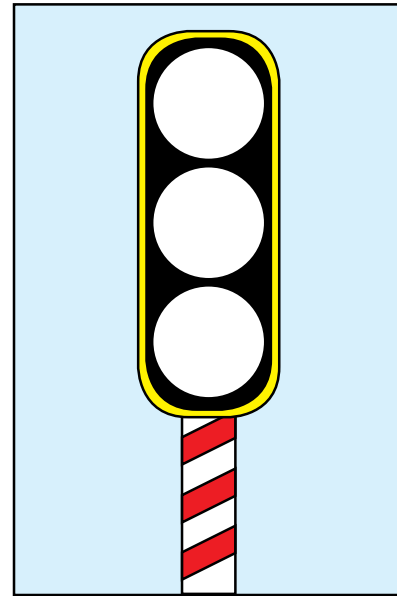
Khalara timboni eka tirhoboto leti leswaku ti yelana na rito leri nga ehansi. Tlhela u vula leswaku mfungho wun'wana na wun'wana wa gondzo wu vula yini.

YIMA

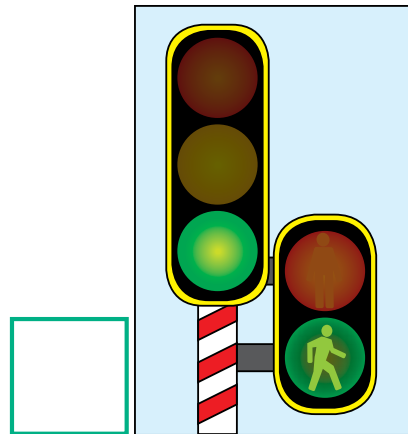
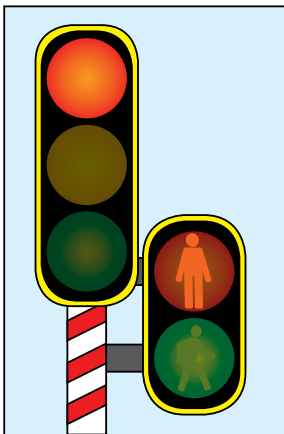

XIYAXIYA

FAMBA

Tsala qwaju (✓) ebokisini leri nga ekusuhi na rhoboto leji kombisaka leswaku u nga tsemakanya patu.

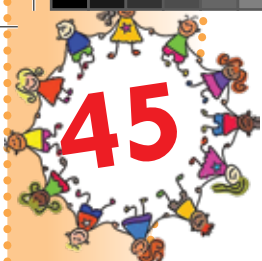
A hi tiololeni

- Hoxela nkwama wa wena wa tinyawa ehenhla kutani u tlhela u wu khoma. Sweswi wu hoxele emahlweni swinene.
- Tirha na munghana wa wena. Nyiketani ku hoxa no khoma nkwama wa tinyawa.
- Tirhani hi mintlawana. Vonani nhlayo ya minkwama ya tinyawa leji ntlawa wa n'wina wu nga yi hoxelaka endzeni ka basikiti hi 60 wa tisekene.

Mudyondzisi:
Nsajino:
Siku:

Ku rindza ko tsemakanyisa vana va xikolo

A hi vulavuleni

Languta xifaniso kutani u vulavula na munghana wa wena hi xona.

- Xana ku rindza ko tsemakanyisa vana va xikolo swi vula yini?
- Xana ku pfuna vadyondzi hi ndlela yihi?
- Hikwalaho ka yini ku ri ka nkoka eka wena?

A hi tsaleni

Hlamula swivutiso leswi.

Xana swi fanerile leswaku vadyondzi va tsemakanyisa patu hi voxwe?

Hikwalaho ka yini u ehleketa hi ndlela yoleyo?

Xana varindzi vo tsemakanyisa vana va xikolo va fanele ku va kona rini?

Xana u swi tivisa ku yini leswaku munhu i xirho xa varindzi vo tsemakanyisa vana va xikolo?

Xana varindzi vo tsemakanyisa vana va xikolo va yimisa swo famba magondzweni hi mukhuva wihi?

Xana va sivela njhani vadyondzi ku tsemakanya patu?

Siku: .....

A hi endleni

Dumisani na manana wa yena va ya elayiburari hi milenge. Endleleni ya vona, va vona mimfungho leji ya magondzo. Xana yi vula yini? Yelanisa mfungo wunwana na wunwana na nhlamuselo ya wona.

Vafambi hi milenge a va pfumeleriwangi.

Ku na xitarata lexi ku yimiwaka eka xona emahlweni.

Vafambi hi milenge va nga tsemakanya laha.

Layiburari

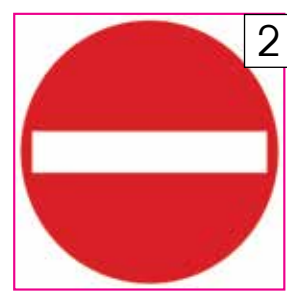
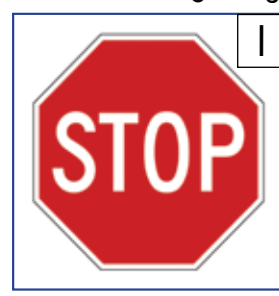
Ku na mahandza emahlweni.

Ku pfumeleriwa vafambi hi milenge ntsena.

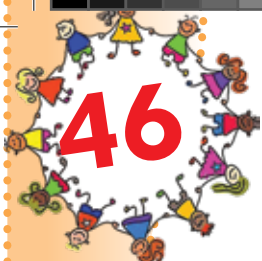
A hi tsaleni

Ntombi na tata wa yena va ya edorobeni hi movha ku ya xava swilo. Va vona mimfungho leji ya magondzo. Ntombi u vutisa tata wa yena leswi yi vulaka swona. Xana wa swi tiva leswaku yi vula yini? Tirha na munghana wa wena kutani mi tsala leswi tata wa Ntombi a faneleke ku swi endla loko a vona mimfungho leji. Ku vona loko tinhlamulo ta n'wina ti ri tona, hundzuluxani buku.

Tinhlamulo: (1) Yima eka mfungo. (2) U nga ngheni laha. (3) U nga fambi laha. (4) A wu pfumeleriwi ku hundza movha lowu nga emahlweni ka wena.

46

Kotara ya 3 – Vhiki ra 7

Leswi swipitikopo swi ku pfunisaka xiswona

A hi vulavuleni

Languta xifaniso kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Xana i phorisa ra njhani leri?

Xana u tiva yini hi swipitikopo?

A hi tsaleni

Hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Xana xipitikopo xi endla yini?

Xana xipitikopo xi nga ku pfunisa njhani?

U ehleketa leswaku hikwalaho ka yini movha wa maphorisa wu pakiwile hi ndlela leyi?

Siku: .....

A hi vulavuleni

Languta xifaniso kutani u vulavula na munghana wa wena hi xona.

A hi tsaleni

Hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Xana i yini xo hoxeka lexi muchayeri wa movha wa wasi a xi endleke?

U ehleketa leswaku xipitikopo xi fanele ku endla yini?

A hi endleni

Tirhisa masokisi ya khale ku endla tiphaphete ta mavoko. Wena na munghana wa wena mi nga tirhisa tiphaphete leti ku kombisa mugadi wa bayisikiri loyi a hundzaka rhoboto yo tshwuka. Un'we wa n'wina i mugadi wa bayisikiri kasi loyi un'wana i xipitikopo.

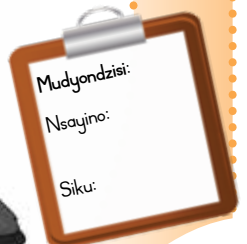
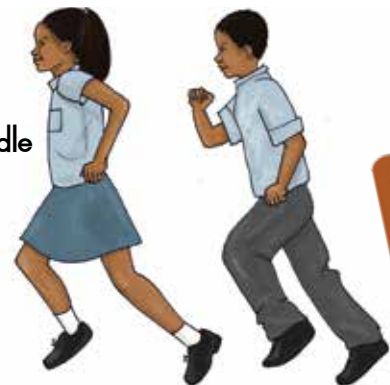
A hi tiololeni

1. Tsutsuma hinkwako laha u ku tsakelaka etlilasini ya n'wina.

- Loko mudyondzisi a ku lerisa ku yima, yima laha u nga kona handle ko tshukunyuka.

2. Mudyondzisi wa n'wina u ta mi avanyisa hi swipanu.

- Mi ta tsutsuma nsiyisano wa nyiketano.
- Xipanu lexi hlulaka ko tala xi ta va muhluri.

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

Vanhu van'wana lava hi pfunaka

A hi vulavuleni

Vulavula na munghana wa wena hi vanhu hinkwavo va muganga wa n'wina lava nga kotaka ku ku pfuna.

A hi yelaniseni

Dirowa ntila ku yelanisa swifaniso leswi nga eximatsini na swivulwa leswi faneleke exineneni.

Ndzi pfuna vanhu elayiburari ku teka tibuku kumbe ku lava vuxokoxoko. Nkarhi wun'wana ndzi rungulela vana switori.

Ndzi rhandza swiharhi. Ndzi pfuna swiharhi leswi vabyaka kumbe leswi nga vaviseka.

Ndzi ku tisela mapapila ku suka eposweni kutani ndzi ya hoxa endzeni ka bokisi ra poso ekaya.

Ndza ku pfuna loko u pandziwa hi tino. Ndzi ku kombisa leswi u faneleke ku hlayisisa xiswona meno ya wena no ya hlayisa leswaku ya tshama ya ri lamanene.

Ndzi pfuna vana na vanhu lavakulu lava vabyaka. Ndzi va nyika mirhi na tinjhekixeni leswaku va hola.

Ndzi vona leswaku switarata swi tshama swi basile. Vhiki rin'wana na rin'wana, ndzi ta hi lori ndzi ta rhwala thyaka ekaya ka wena.

Siku: .....

A hi endleni

Dirowa xifaniso xa munhu loyi a tirhaka ntirho lowu u tsakelaka ku wu tirha.

Xana u lava ku tirha ntirho wihi loko u heta xikolo?
 Vula leswaku hikwalaho ka yini u lava ku tirha ntirho lowu.

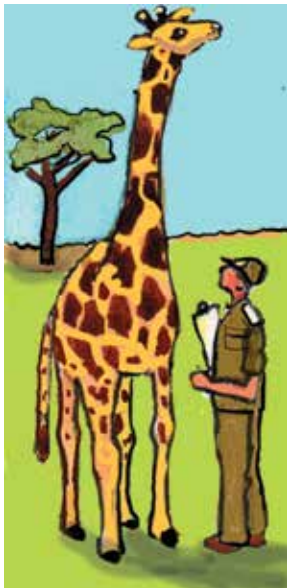

Endlani ehandle

- Khomelela eka jangili jimi u tlhela u ya emahlweni u tirhisa "swo khomelela swa le henhla". Vonani leswaku mi nga famba mi ya fika kwihi.
- Wena na munghana wa wena mi fanele ku endla ngholovhani. Vonani leswaku mi nga famba mi ya fika kwihi.
- Mudyondzisi wa n'wina u ta mi chayela risimu. Xana ri endla mi titwa hi ndlela yihl? Mi tsakile, mi khunguvanyekile kumbe mi titwa mi horile?

Mudyondzisi:
 Nsayino:
 Siku:

Ntirho wa kahle wa vaakandhawu

A hi yelaniseni

Dirowa ntila ku suka eka rixaka ra ntirho ku ya eka rito leri yelanaka na wona exineneni.

n'waswiluva
mutimela-ndzilo
dokodela
musweki
murhungi
mudyondzisi
mutsemi wa misisi
mutsari

buku
xikero
swakudya
swiluva
vavabyi
movha wa vatimela-ndzilo
vadyondzi
swiambalo

A hi hlayeni

Namuntlha Norman u vile na siku ra mintirho yo tala. U sungule hi ku ya elayiburari a ya lava buku ya matlangelo ya khirikhete. U komberile mulayiburari leswaku a n'wi pfuna. Endzhaku ka sweswo u yile eposweni ku ya xava switempe. Loko a ri endleleni yo tlhelela ekaya, u nghanile ekhemisi a teka mirhi ya kokwana wa yena. U hundzile eka tlilabu ya bolo kutani a vutisa leswaku ntlangu lowu landzelaka wu ta tlanga rini. Mulawuri u n'wi byerile leswaku a languta eka bodo ya switiviso. Loko a fika ekaya u kumile leswaku yindlu a yi tele hi mati. A fanele ku vitana pulambara hikuva phayiphi ya le kamareni ro hlambela a yi bulukile.

A hi tsaleni

Hlaya swivutiso leswi landzelaka u tlhela u anakanya leswi Norman a nga ta vula swona eka xiyimo xin'wana na xin'wana. Tlhela u swi tsala ehansi.

I vamani vanhu vanharhu lava pfuneke Norman namuntlha?

Xana Norman u te yini eka mutirhi wa le layiburari?

Siku: .....

Xana Norman u te yini eka mukhemisi?

Xana Norman u te yini eka mulawuri exitediyamu xa bolo ya milenge?

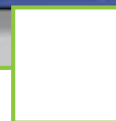
Xana Norman u te yini eka pulambara?

Xana Norman u te yini eposweni?

A hi endleni

Languta swifaniso leswi kombisaka Norman loko a ri karhi a endla mintirho ya yena hinkwayo kambe yi hlangehangansiwile. Swi nambare hi ndzandzelelano lowu faneleke.

A hi endleni

Loko ku ri nkarhi wa wena, mudyondzisi wa wena u ta ku pfumelela ku teka xiphaphana ebokisini. Languta rito exiphaphanini kambe u nga ri kombeti un'wana. U ta vona vito ra ntirho wo karhi. Sweswi komba tlilasi leswaku i ntirho muni handle ko vula xanchumu. Vadyondzi van'wana va fanele ku kuma leswaku i ntirho wa njhani lowu u va kombaka wona.

A hi tiololeni

- Hoxela bolo ya thenisi emoyeni kutani u yi khoma. Yi hoxele nakambe ehendlanyana kutani u yi khoma. Yi hoxele ehnhla swinene kutani u yi khoma.

Mudyondzisi wa wena u ta ku nyika hupu.

- Veka hupu ehansi. Bambisa bolo endzeni ka hupu hi voko ra wena ra xinene kutani u yi khoma hi voko ra wena ra ximatsi. Kutani swi endle hi ndlela leyin'wana. Famba u rhendzeleka ehhandle ka hupu u ri karhi u bambisa bolo endzeni ka yona. Endla leswi hi voko ro karhi kutani u cincela eka lerin'wana. Yima endzeni ka hupu kutani u bambisa bolo ehhandle ka hupu u ri karhi u rhendzeleka.
- Famba u jikajika exikarhi ka swifungho u ri karhi u bambisa bolo ya thenisi.

49

Kotara ya 4 – Vhiki ra I

Tiko ra hina, Afrika-Dzonga

A hi endleni

Xiyaxiya mepe wa Afrika-Dzonga.
Bana xihambano eka xifundzankulu lexi u tshamaka eka xona.
Lava doroba ra n'wina kutani u ba xirhendzevutana eka rona.

Siku: .....

A hi tsaleni

Languta mepe nakambe kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Xana u tshama eka xifundzankulu xihhi?

--

Hi rihi vito ra ndhawu leyi u tshamaka eka yona?

--

Hi swihi swifundzankulu leswi nga ekusuhi na laha u tshamaka kona?

--

Loko vanhu vo huma etindhawini tin'wana va endzela xifundzankulu xa n'wina, xana va lava ku vona yini?

--

A hi tsaleni

Anakanya wonge u ta endzela swifundzankulu swin'wana swimbirhi. Hi swihi swifundzankulu leswi u lavaka ku swi endzela? Tsala xilo xin'we kumbe swilo swimbirhi leswi u tsakelaka ku swi vona eka xifundzankulu xin'wana na xin'wana.

Vito ra xifundzankulu	Leswi u tsakelaka ku swi vona

Etikweni ra Afrika-Dzonga ku na tindzimi ta ximfumo ta khumen'we. Tsala mavito ya tindzimi ta mune. Xana wena na vanghana va wena mi vulavula tindzimi leti? Tsala mavito ya vona ekusuhi na tindzimi leti va ti vulavulaka.

	Ririmi ra ximfumo	Vanhu lava ndzi va tivaka va vulavula ririmi leri
1.		
2.		
3.		
4.		

Kotara ya 4 – Vhiki ra 1

Mujeko wa rixaka ra hina

A hi endleni

Afrika-Dzonga ri kumile mujeko hi siku ra 27 Dzivamisoko 1994. Hi lexi xifaniso xa mujeko wa hina. I mujeko wa rixaka ra hina hikuva i wa tiko ra hina.

1 = tshwuka

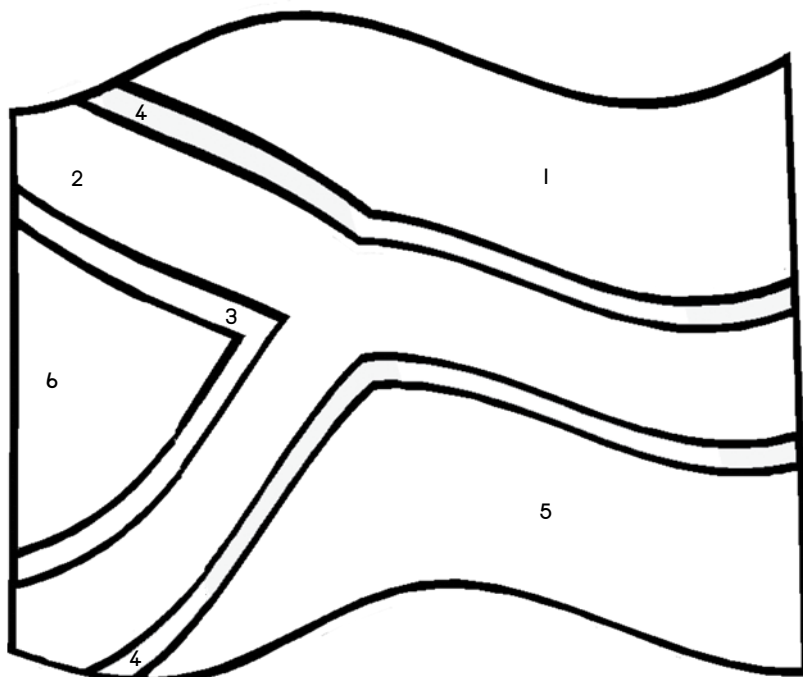
2 = rihlaza

3 = xitshopana

4 = basa

5 = wasi

6 = ntima

A hi vulavuleni

Vulavula na munghana wa wena hi tindhawu ta laha u nga vonaka mujeko wa Afrika-Dzonga kona.

Xana wu kona mujeko wa Afrika-Dzonga exikolweni xa n'wina?

Xana ku na tindhawu tin'wana emugangeni wa ka n'wina leti eka tona u vonaka mujeko?

Xana xitichi xa n'wina xa maphorisa xi na mujeko?

A hi tsaleni

Xana hi vona mujeko wa rixaka eka swindleko swihi? Tsala 3 kumbe 4 wa swindleko leswi eka swona ku hahisiwaka mujeko wa rixaka.

Four empty horizontal lines for writing answers.

Siku: .....

A hi tsaleni

Hlaya swivulwa leswi kutani u engetela mfungho wa (✓) loko swi ri swona na xihambano (x) loko swi nga ri swona.

	✓	x
Mujeko wu hahisiwe ro sungula hi 27 Dzivamisoko 1994.		
Ku na mihlovo mimbirhi eka mujeko.		
Afrika-Dzonga ri vile na mujeko wun'we ku sukela hi 27 Dzivamisoko 1994.		
U nga kota ku vona mujeko exitichini xa maphorisa.		

A hi vulavuleni

Languta xifaniso. Vulavula na munghana wa wena hi leswi vatlangi va bolo ya milenge va swi endlaka exifanisweni.

Endlani ehandle

Khomanani hi mavoko mi endla xirhendzevutana.

- Tlulani hi ku hatlisa kwala mi nga kona.
- Fambani mi ya emahlweni hi 6 wa magoza.
- Tlulelani endzhaku hi 10 wa magoza.
- Tlulatlulani ka 6 hi nenge wun'we na ka 6 hi lowu wun'wana.
- Fambani 3 wa magoza ku ya eximatsini na 3 wa magoza ku ya exineneni.
- Fambani mi ya ematlhelo mi hingakanyisa milenge.
- Yimani!

Xitiviso xa mudyondzisi:
Kombisa swiletelo eka swikombakombana.

Risimu ra rixaka na mimfungo ya tiko ra hina

A hi hlayeni

Hi na risimu ra rixaka ro saseka. Vito ra rona i "Nkosi Sikelel' iAfrika", leswi vulaka leswaku "Xikwembu katekisa Afrika". Tindzimana timbirhi to sungula ti hi Xizulu, Xiqhoza na Xisuthu. Tindzimana to hetelela ti hi Xibunu na Xinghezi.

A hi yimbeleleni

Hi lama marito ya Nkosi sikelel' iAfrika. Xana mi nga swi kota ku yimbelela? A hi ringeteni.

	Marito ya risimu ra rixaka	Risimu ra rixaka hi Xinghezi
Xhosa	Nkosi sikelel' iAfrika Maluphakanyisw' uphondo lwayo,	Lord, bless Africa May her spirit rise,
Zulu	Yizwa imithandazo yethu, Nkosi sikelela, thina lusapho lwayo.	Hear our prayers, Lord bless us, her children.
Sotho	Morena boloka setjhaba sa heso, O fedise dintwa le matshwenyeho, O se boloke, O se boloke setjhaba sa heso, Setjhaba sa, South Afrika, South Afrika.	Lord, we ask that our nation be protected, That all conflicts are ended. Protect us, protect our nation, our nation, South Africa, South Africa.
Afrikaans	Uit die blou van onse hemel, uit die diepte van ons see, Oor ons ewige gebergtes waar die kranse antwoord gee,	Ring out from our blue heavens From our deep seas breaking round Over our eternal mountain ranges Where the cliffs give answer
English	Sounds the call to come together, And united we shall stand, Let us live and strive for freedom In South Africa our land.	

Siku: .....

A hi tsaleni

Xana vanhu va yimbelela rini risimu ra rixaka? Hlaya swivulwa leswi landzelaka kutani u gwajula loko xivulwa xi ri ntiyiso kumbe u ba xihambano loko xi nga ri ntiyiso.

	✓	✗
Vanhu va yimbelela risimu ra rixaka ekerekeni.		
Xipanu xa Bafana Bafana xi yimbelela Nkosi sikelel' iAfrika xi nga si sungula ku tlanga ntlangu.		
Hi yimbelela risimu ra rixaka exikolweni.		

A hi hlayeni

Loko munhu a vona nsayino wa wena (ndlela yo hlawuleka yo tsala vito ra wena) epapileni, wa swi tiva leswaku papila ri huma eka wena. Mimfungho ya tiko yi fana na nsayino wa tiko. Loko hi vona mimfungho ya tiko ra hina ebukwini kumbe eka xiviko, ha swi tiva leswaku yi huma eka mfumo wa Afrika-Dzonga. Mimfungho ya tiko ra hina yi na swifaniso swo tala eka yona. Xin'wana na xin'wana xi na nhlamuselo ya xona yo hlawuleka.

Nyenyana ya mampfana na timpapa leti tlharamulekeke, yi rindzile rixaka ra hina.

Xiluva xa phurotiyi, lexi kombisaka ku sasaka ka tiko.

Matino ya ndlopfu, lama yimelaka vutlhari bya hina.

Tindleve ta koroni, leti kombisaka ku nona ka tiko ra hina, loku endlaka leswaku hi kota ku byala swakudya swo ringanela ku dya.

Dyambu leri tlhavaka, leri hlamuselaka ku vonakala na vutomi.

Tlhari na xigombo leswi vekiwake, swi kombisa leswaku ku na ku rhula etikweni.

Xitlhangu xi kombisa leswaku hi lunghekile ku langutana na xin'wana na xin'wana lexi humelalaka.

Swifaniso swa maribye swimbirhi swa maSan, ku hi tsundzuxa hi vanhu vo sungula ku tshama etikweni ra hina.

Xihlambanyo xa hina, Ike e:/xarra//ke, lexi hi ririmi ra Xikhoisan xi vulaka "Vanhu vo hambana hlanganani"

A hi vulavuleni

Vulavula na munghana wa wena hi ndhawu leyi u voneke mimfungho ya tiko ra hina eka yona. Xana u nga komba munghana wa wena mimfungho ya tiko sweswi?

A hi tsaleni

Tsala 2 kumbe 3 wa tindhawu tin'wana ta laha u voneke mimfungho ya tiko kona.

--

Mimfungho ya tiko ra hina

A hi hlayeni

Languta swifaniso. Xin'wana na xin'wana xa swona i mfungho wa tiko ra Afrika-Dzonga. Mfungho wu yimela nchumu wun'wana. Mimfungho leyi hinkwayo yi yimela Afrika-Dzonga.

A hi tsaleni

Tsala nhlokomhaka ya xin'wana na xin'wana xa swifaniso swa mimfungho ya tiko ra hina leyi nga laha hansi. Tirhisa xin'we xa leswi landzelaka:

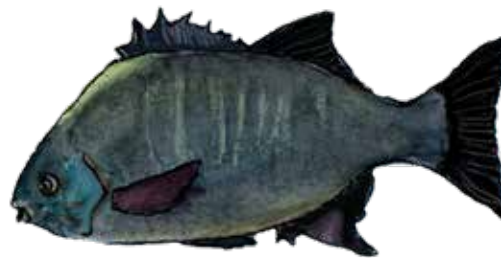
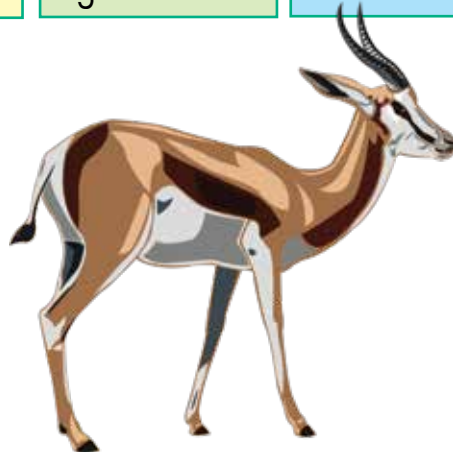
mhunti

Nhlampfi ya Galijuni

Murhi wa "yellowwood"

Xinyenyana xa "blue crane"

Phurotiyi leyikulu

A hi endleni

Endla xifaniso xa mfungho wun'we wa leyi landzelaka. Bula hi muhlovo, leswi xi twarisaka xiswona loko xi khomiwa na xivumbeko.

Siku: .....

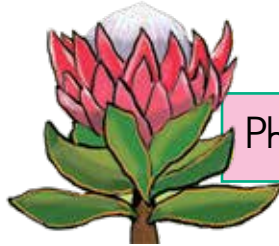

A hi tsaleni

Hetisa swivulwa u tirhisa marito lama landzelaka.

murhi wa yellowwood

Phurotiyi leyikulu

rhagibi

nhlampfi

5

ntlhanu

xiharhi

tisente ta ntlhanu

Xiluva xa tiko ra hina i _____.

Murhi wa tiko ra hina i _____.

Mhunti i _____ xa rixaka.

Nyenyana ya tiko ra hina yi le ka khoyini ya _____.

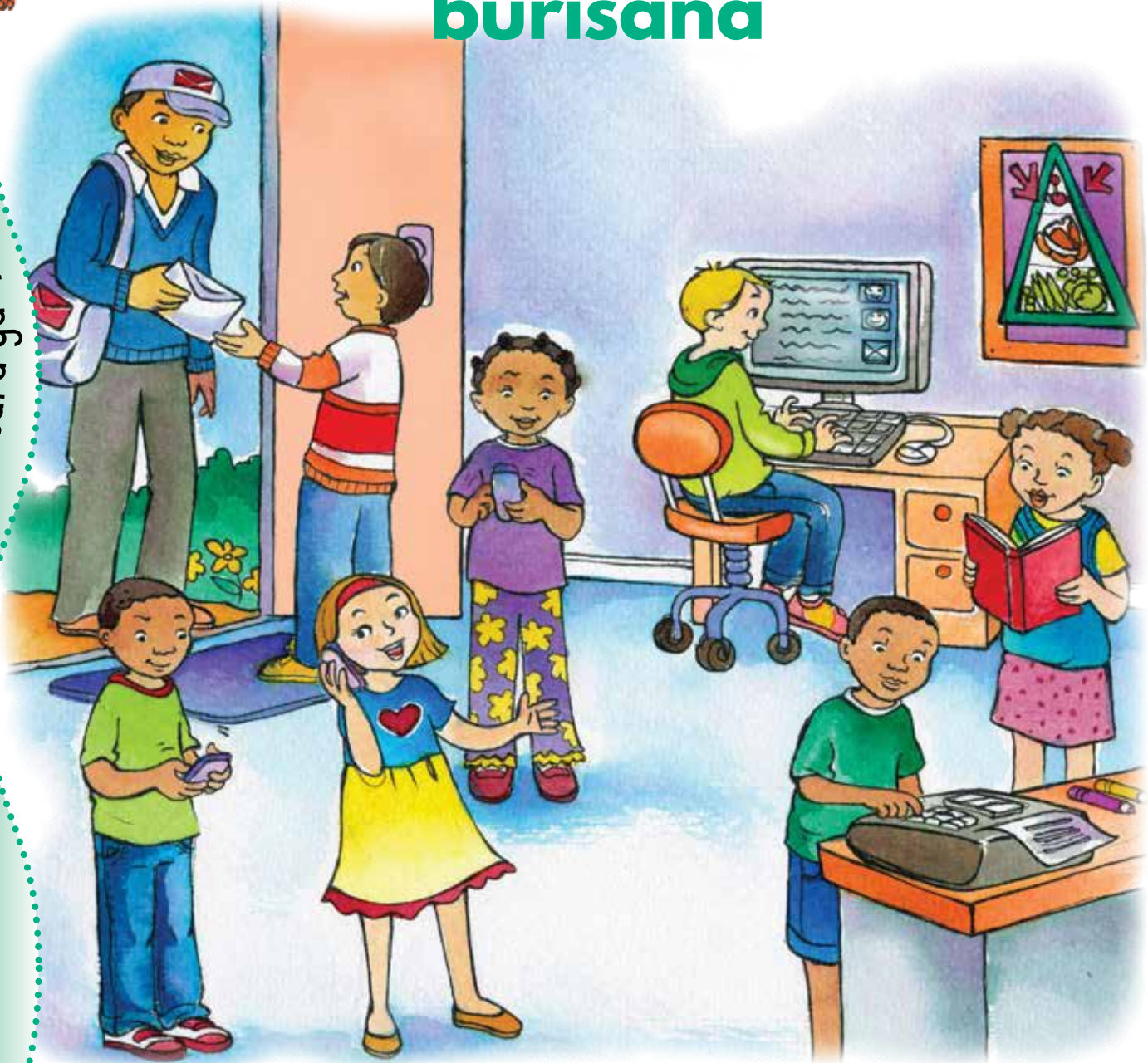
Xiharhi xa tiko xi le ka jesi ya xipanu xa _____ ya hina.

Ku na tindzimi ta _____ eka risimu ra rixaka.

Galijuni i _____ ya rixaka ra hina.

Tindlela to hambana to burisana

Languta xifaniso kutani u vulavula na munghana wa wena hi tindlela to vulavurisana to hambana leti u ti vonaka exifanisweni.

A hi hlayeni

A hi vulavuleni

Ku vulavula i ndlela yo burisana leji hi yj tivaka hinkwerhu. Hi nga burisana hi ku tsala. Nkarhi wun'wana hi burisana handle ko tirhisa ririmi. Languta swifaniso eka pheji leri landzelaka. Xifaniso xin'wana na xin'wana xi hi byela swin'wana handle ko tirhisa ririmi.

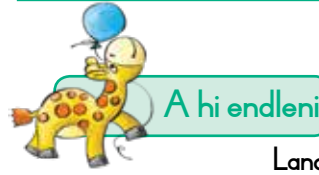
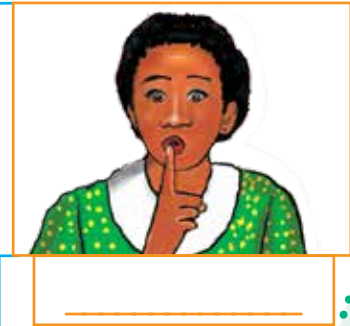
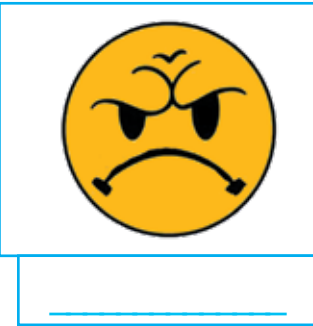

Siku: .....

A hi tsaleni

Eswivandleni leswi nga ehansi ka swifaniso, tsala leswi xifaniso xin'wana na xin'wana xi hi byelaka swona.

A hi endleni

Languta swivulwa leswi nga endzeni ka mabokisi.

Hi nga byela un'wana swilo leswi hinkwaswo handle ko vulavula. Nyiketanani na munghana wa wena ku kombisa leswi hi burisana xiswona.

E-e.

A ndzi swi tivi.

Ndzi twa ndlala.

Tana laha.

Tshama ekusuhi na mina.

Miyela.

Ina.

A hi hlayeni

Loko u vulavula na munhu hi riqingho, u fanele ku tsundzuka leswaku a nga ku voni. Loko u tirhisa mavoko kumbe xikandza xa wena, a nga swi voni leswi u swi hlamuselaka. Kambe u nga tirhisa rito ra wena hikuva wa ku twa. U nga endla rito ra wena ri va na ntsako kumbe ku hlundzuka kutani u ta swi twa leswi u n'wi byelaka swona.

A hi endleni

Nyiketanani na munghana wa wena ku vula swivulwa leswi. Kombisa matitwelo hi xikandza, mavoko na rito ra wena.

Vula xivulwa

Matitwelo

Tatana u ndzi yisile elayiburari.

Hi yile edorobeni hi thekisi.

A ndzi sale ekaya hi Mugqivela.

Kokwana u tlhelela ekaya.

A ku ri na pongo lerikulu.

Namuntlha i Ravumune.

ntsako

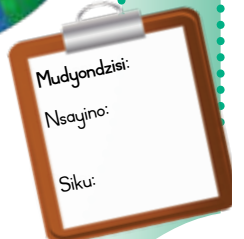
ntsako

nhlundzuko

ku tsana

ku chava

ntsako

Tlhela u vula swivulwa nakambe. Eka nkarhi lowu, tirhisa rito ra wena **NTSENA** ku kombisa matitwelo.

Mburisana

A hi tsaleni

Hi tirhisa ku tsala eka ku burisana ko hambana. Languta swifaniso kutani u tsala vito leri faneleke ehansi ka xifaniso xinwana na xinwana. Tirhisa rinwe ra marito lama landzelaka.

SMS

imeyili

papila

fekisi

posikarata

_____

_____

_____

_____

_____

A hi tsaleni

Endla wonge u le ka holideyi edorobeni leri u nga si tshamaka u ya eka rona. Tsalela munghana wa wena posikarata hi swilo hinkwaswo leswi u swi voneke na leswi u swi endleke.

POSIKARATA

_____

_____

_____

_____

_____

Siku: .....

A hi endleni

Sweswi tirha na munghana wa wena.

- Tshamani mi fularhelana mi endla wonge mi le ku vulavuleni hi riqingho.
- Nyiketani ku vulavula hi tiholideyi ta n'wina.
- Tirhisa rito ra wena ku kombisa matitwelo ya wena.

A hi vulavuleni

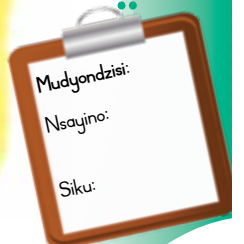
Languta xifaniso kutani u vulavula na munghana wa wena hi xona. Vana lava va tirhisa marito ya vona hi ndlela yih? Vulavula hi tindlela tin'wana to tirhisa rito ra wena loko u burisana na van'wana.

A hi tiololeni

A hi tlangeni khirikhete.

- Avanani mi va swipanu swimbirhi.
- Hlawula leswaku hi xihhi xipanu lexi nga ta rhanga xi beta na leswaku hi xihhi lexi faneleke ku bowula no siva.
- Xana u tiva milawu ya khirikhete? Loko u nga yi tivi, mudyondzisi wa wena u ta ku pfuna.

Mudyondzisi:
 Nsayino:
 Siku:

Tindlela tin'wana to burisana

A hi endleni

Xana u tiva ndlela leyi posikarata ya wena yi nga ta famba hi yona ku fika eka munghana wa wena? Hlaya tinhlamuselo ta magoza ya mafambelo. Tsala nomboro u yelanisa xifaniso na hlamuselo.

1

U tsala posikarata ya wena.

2

U xava xitempe kutani u xi namarheta eka posikarata ya wena.

3

U posa posikarata ya wena ebokisini ra poso.

4

Movha wa le posweni wu teka posikarata wu yisa eposweni

5

Eposweni, posikarata ya wena ya hlawuriwa kutani yi vekiwa na mapapila man'wana lama yaka edorobeni rin'we.

6

Sweswi posikarata ya wena yi famba hi xitimela kumbe hi xihahampf huka ku ya eposweni ya doroba rolero.

7

N'waposo wo huma eka poso yoleyo u fikisa posikarata ya wena ekaya ra munghana wa wena.

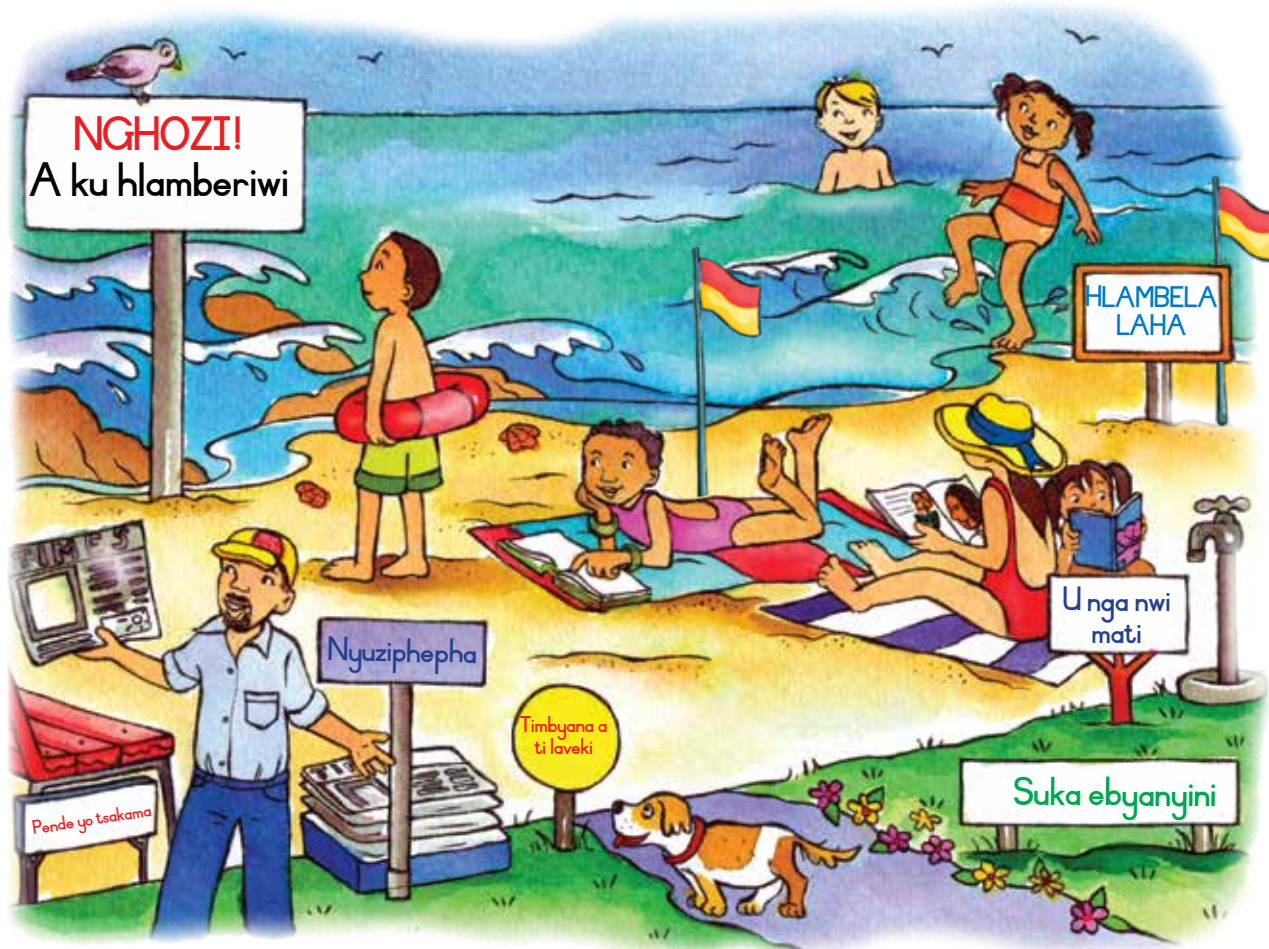

Siku: .....

A hi vulavuleni

Languta xifaniso kutani u vulavula na munghana wa wena hi xona. I tingani tindlela to vulavurisana leti u nga ti kumaka?

A hi tsaleni

Languta xifaniso nakambe kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

I vanhu vangani lava hlayaka xanchumu?

Hi kwihi ku hlaya loku hi nga ku endlaka hi xikongomelo xo hungasa?

Xana hi nga hlaya yini siku rin'wana na rin'wana leswaku hi ta tiva leswi humelalaka etikweni ra hina?

56

Kotara ya 4 – Vhiki ra 4

Ku burisana hi swinavetiso na hi vuyimbeleri

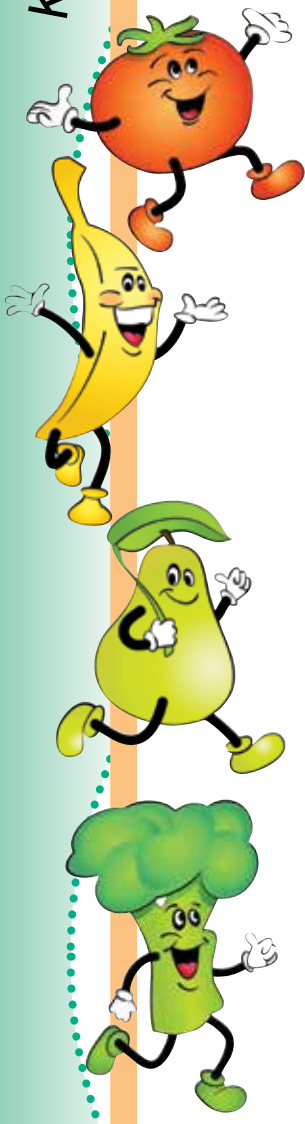
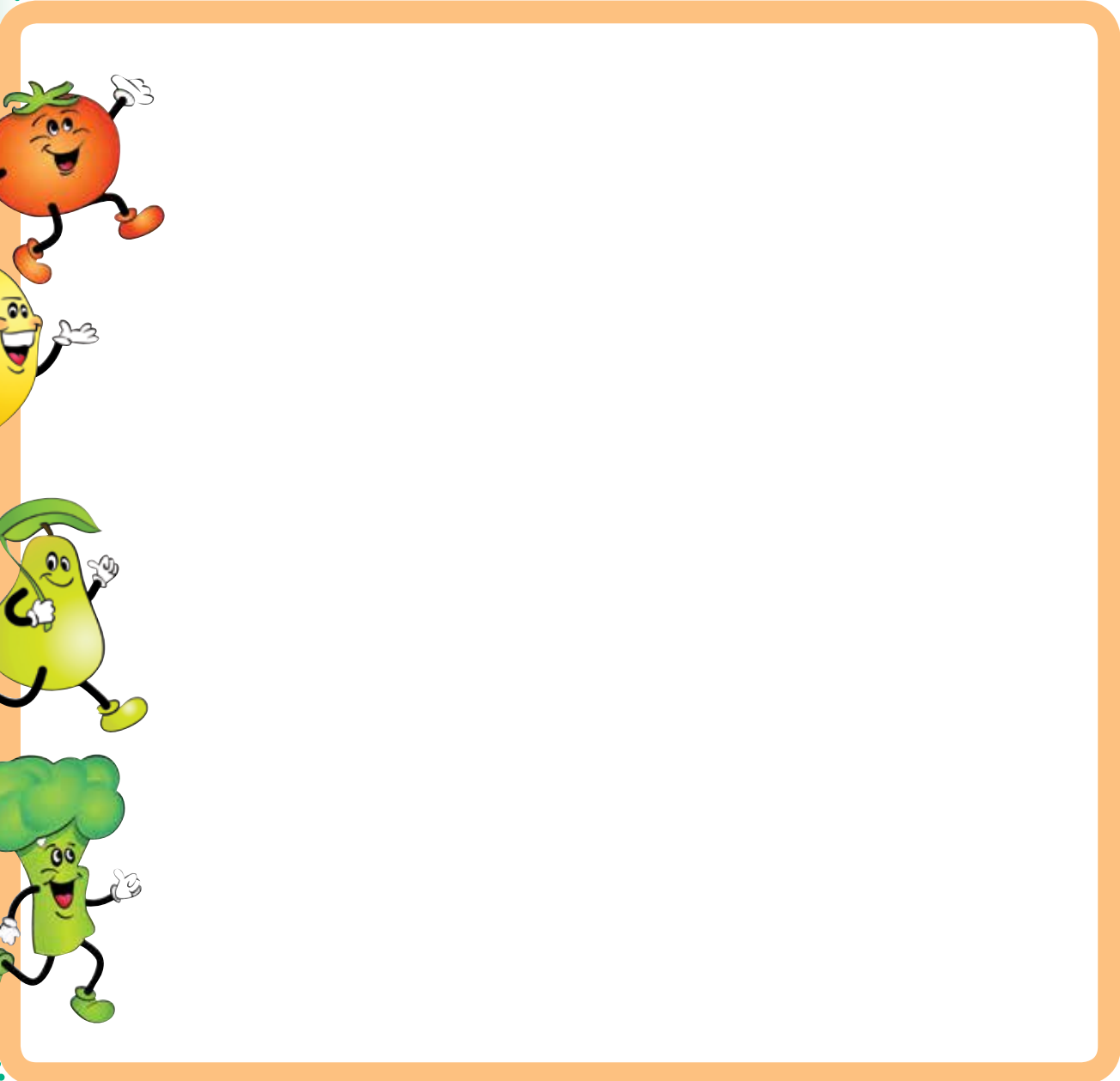

A hi endleni

Swinavetiso i ndlela yin'wana ya ku burisana. Tumbuluxa phositara ku navetisa juzi leyintshwa. Katsa leswi landzelaka eka phositara ya wena:

- Vito ra juzi
- Nxavo wa juzi
- Xifaniso xa mihandzu
- Nhlamuselo ya juzi
- Nhlamuselo ya vanhu lava nga tsakelaka juzi
- Laha vanhu va nga xavaka juzi kona

Yi kombe vanghana va wena u tlhela u vulavula hi mihlovo na swivumbeko leswi u swi tirhiseke.

A hi vulavuleni

Vulavula na munghana wa wena hi ndhawu leyi u nga vekaka phositara ya wena eka yona.

U lava ku tiyisisa leswaku yi ta voniwa hi vanhu vo tala.

Siku: .....

A hi endleni

Vuyimbeleri i ndlela yin'wana ya ku burisana. Vulavula na munghana wa wena hi tinxaka to hambana ta tinsimu leti u ti tivaka.

♪ Nyiketani ku yimbelela risimu leri ri mi tsakisaka.

♪ Sweswi yimbelelani risimu ra loko mi famba.

♪ Xana hikwalaho ka yini ri lunghele ku famba?

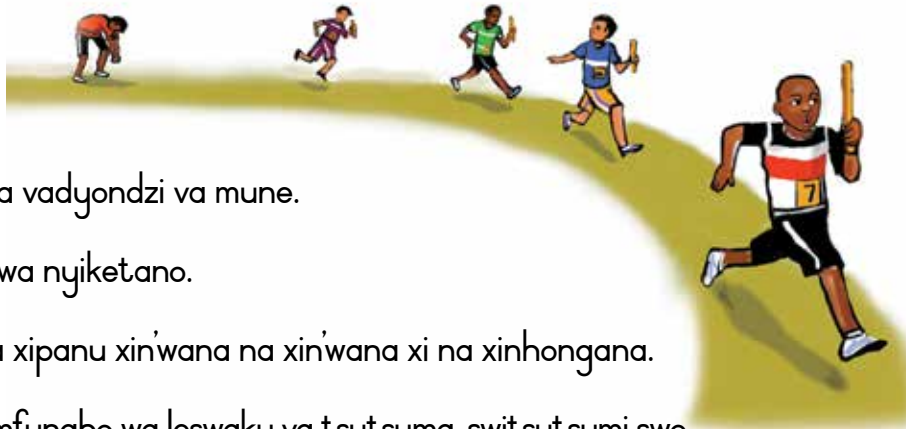
♪ Xana u yimbelela rini exikolweni?

♪ Yimbelela risimu leri u ri rhandzaka swinene.

♪ Byela munghana wa wena leswaku hikwalaho ka yini u ri rhandza.

A hi tiololeni

Avanani mi va swipanu swa vadyondzi va mune.

Mi ta tsutsuma nsiyisano wa nyiketano.

Xitsutsumi xo sungula eka xipanu xin'wana na xin'wana xi na xinhongana.

Loko mudyondzisi a nyika mfungho wa leswaku va tsutsuma, switsutsumi swo sungula swi nyiketa swinhongana swa swona eka switsutsumi swa vumbirhi.

Switsutsumi swa vumbirhi swa tsutsuma swi nyiketa swa vunharhu.

Swa vunharhu na swona swa tsutsuma kutani swi nyiketa swinhongana eka switsutsumi swa vumune.

Swi tsutsumela eka ntila wo hlula.

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

57

Kotara ya 4 – Vhiki ra 5

Xana hi burisana njhani loko hi nga swi koti ku twa?

A hi endleni

Hi tirhisa tindleve ta hina loko hi burisana. Dirowa xifaniso lexi kombisaka munhu loyi a yingiselaka xanchumu. Komba lexi a xi yingiselaka.

A hi tsaleni

Hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Xana u rhandza ku yingisela xiya ni moya? Vula leswaku hikwalaho ka yini.
Xana u nga kuma vuxokoxoko bya njhani eka xiya ni moya?
Xana DJ wa xiya ni moya u tirha ku endla yini?

Siku: .....

A hi endleni

Endla wonge u hlaya mahungu eka xiya ni moya. Tirhisa rito ra wena ku endla leswaku vayingiseri va va na ku tsakela. Tirhisa marito lama:

mabubutsa na mikhukhulo

tiholideji ta xikolo

magondzo ya le ku tirhisiweni swinene

mudyondzi wa Giredi ya 2

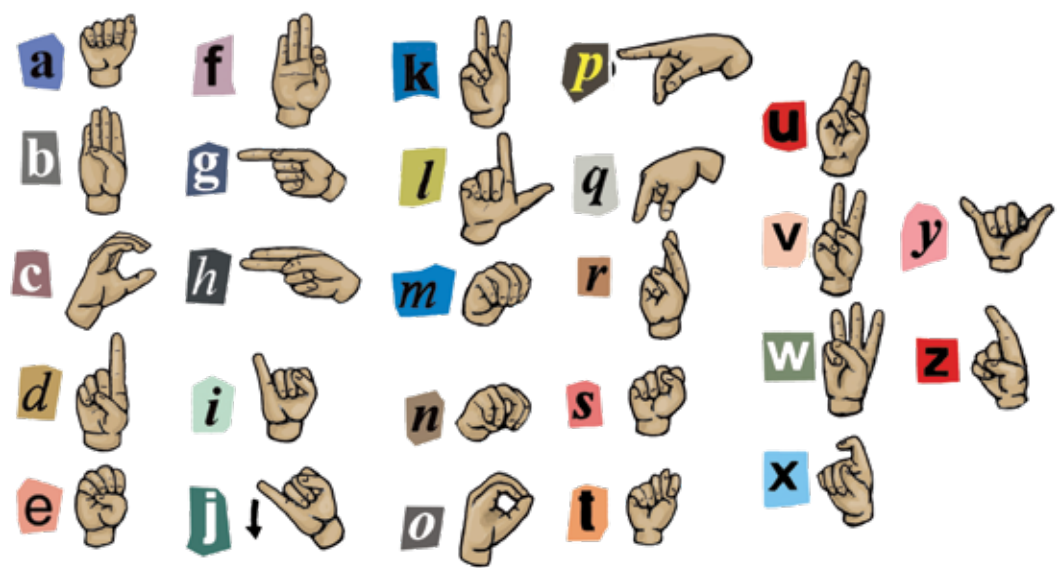
sagwati ra metse

Bafana Bafana

A hi hlayeni

Vatsoniwa hakanyingi va fanele ku kuma tindlela to burisana. Xikombiso, vanhu vo tala lava nga swi kotiki ku twa a va swi koti ku dyondza ku vulavula. Va tirhisa swikoweto ku burisana na vanhu vanwana. Mimfungho yo hambana yi na tinhlamuselo to hambana. Ringeta vito ra wena hi ririmi ra swikoweto. Sweswi tirhisa swikoweto ku xeweta munghana wa wena.

A hi tsaleni

Endla nkambisiso wa wena wa nghingiriko lowu nga hundza. Hlaya swivutiso kutani u endla mfungho wo gwajula (✓) kumbe wa xihambano (✗) eka bokisi leri faneleke.

Nkambisiso wa wena	✓	✗
A swi olova ku tsala vito ra mina hi swikoweto.		
A ndzi kota ku twisa swikoweto swa munghana wa mina.		
Ndzi tiphinile hi ku burisana hi swikoweto.		

A hi endleni

Pfala mahlo ya wena kutani u anakanya hi swilo leswi u nga koteki ku swi endla loko mahlo ya wena ya pfariwile.

Xana u nga kota ku hlaya buku?

Xana u nga kota ku tsala?

Xana wa swi tiva loko munghana wa wena a ri ku n'wayiteleni?

Xana munghana wa wena u ambale yini namuntlha?

Pfula mahlo ya wena u kambisisa.

Xana a wu vula swona kumbe a wu hoxisile?

A hi hlayeni

Vanhu lava nga voniki va tirhisa maletere

ya bureyili loko va hlaya na loko va

tsala. Maletere ya bureyili ya

tirhisa mathonsi lama u ma twaka

hi tintiho ta wena ephepheni.

Loko vanhu lava tivaka bureyili

va fambisa tintiho ta vona

eka mathonsi, va kota ku

hlaya marito hi tintiho ta

vona. Maletere ya bureyili ya

tumbuluxiwile hi wanuna loyi a

vitaniwaka Louis Braille, loyi a nga

swi koti ku vona.

Siku: .....

A hi hlayeni

Languta maletere ya bureyili.

●	●●	●●●	●●●●	●●●●●	●●●●●●	●●●●●●●	●●●●●●●●	●●●●●●●●●
A	B	C	D	E	F	G	H	I
●●●	●●●●	●●●●●	●●●●●●	●●●●●●●	●●●●●●●●	●●●●●●●●●	●●●●●●●●●●	●●●●●●●●●●●
J	K	L	M	N	O	P	Q	R
●●●●	●●●●●	●●●●●●	●●●●●●●	●●●●●●●●	●●●●●●●●●	●●●●●●●●●●	●●●●●●●●●●●	●●●●●●●●●●●●
S	T	U	V	W	X	Y	Z	

A hi endleni

Tsala vito ra wena hi bureyili.

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

A hi tsaleni

Tikambele mayelana na nghingiriko lowu nga hundza. Hlaya swivutiso kutani u endla mfungo wo gwajula (✓) kumbe wa xihambano (✗) eka bokisi leri faneleke.

Nkambisiso wa wena

	✓	✗
Ndzi nga kota ku sayina vito ra mina ndzi tirhisa ririmi ra swikoweto.		
Ndzi nga tsala vito ra mina hi bureyili.		

Mudyondzisi:
 Nsayino:
 Siku:

Nhlekanhi na vusiku

A hi vulavuleni

Languta swifaniso leswi kutani u vulavula na munghana wa wena hi swona.

A hi tsaleni

Languta swifaniso nakambe kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Hi le ka xifaniso xihilexi ku nga vusiku?

Vula leswaku hikwalaho ka yini u ehleketa hi ndlela yoleyo.

Hi xihilexi u xi tsakelaka swinene – nhlekanhi kumbe vusiku? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

Xana hi nga tirhisa yini ku lumeka loko ku ri na xinyami?

Siku: .....

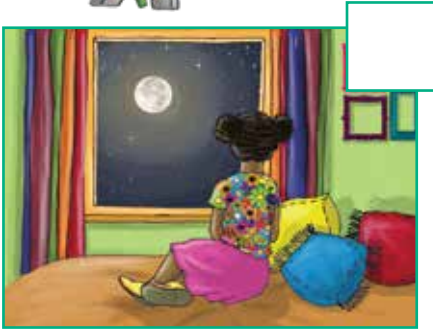
A hi vulavuleni

Languta swifaniso kutani u vulavula na munghana wa wena hi swona. Xana thochi yi lava yini leswaku yi ta kota ku tirha? Xana u fanele ku endla yini ku kota ku lumeka thochi?

A hi tsaleni

Nambara swifaniso leswi hi nongonoko lowu faneleke ku kombisa leswi Katekani a swi endlaka ku suka hi nkarhi wo lalela ku fika loko a ya eku etleleni.

Hlawula nhlokomhaka ya xifaniso xin'wana na xin'wana eka nxaxameto lowu nga etafuleni. Tsala nomboro ya xifaniso lexi faneleke ekusuhi na nhlokomhaka.

U karhele naswona u ya eku etleleni handle ko jikajika.	
Wa hlamba.	
Katekani na ndyangu wa yena va rhandza ku vulavula, va dya swin'we swakudya swo lalela no rungula switori nimadyambu.	
Kutani i nkarhi wa Katekani wo etlela.	
U hlamba meno ya yena.	
Endzhaku ka swakudya swo lalela hinkwavo va hlantswa swibye no basisa khixi.	

Mudyondzisi:
Nsajino:
Siku:

60

Kotara ya 4 – Vhiki ra b

Milorho na ku navela nivusiku

A hi endleni

Endla wonge u vile na norho wo hlamarisa. Dirowa xifaniso xa norho wa wena.

A hi tsaleni

Sweswi tsala swivulwa swo hlayanyana hi norho wa wena.

Xana ku humelele yini?
Xana u vone yini?
Xana u titwe njhani?

Siku: .....

A hi tsaleni

Vanhu van'wana va vula leswaku loko u vona nyeleti leji rhurhaka, u fanele u vula ku navela ka wena. Endla wonge u vone nyeleti leji rhurhaka, kutani tsala ku navela ka wena.

Ndzi navela . . .

Ndzi navela ku lorha hi . . .

A hi endleni

Penda xifaniso xa wena loko u etlele.

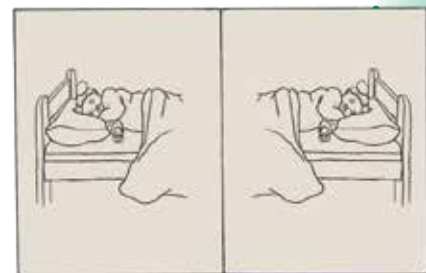
U ta fanela ku kuma:

- Muhlovo wun'wana na wun'wana wa pende
- Burachi yo penda
- Mati endzeni ka xibye kumbe khapu ku kota ku basisa burachi yo penda.

Leswi u faneleke ku endla swona:

Petsa phepha hi hafu, kutani ri pfule nakambe. Eka tlhelo rin'we ra mpetso, penda xifaniso xa wena u ambarile swiambalo swa nivusiku. Sweswi tlhela u petsa phepha hi hafu. Loko u pfula phepha nakambe, u ta vona hahlwa ra wena eka tlhelo lerin'wana.

A hi tiololeni

Tilulamise: Khindlata makatla, endla mavoko ya wena ya tshunxeka, rhurhumerisa mavoko ya wena. Cikinyisa voko ra xinene u ri yisa emahlweni na hinkwako. Endla leswi ka tsevu. Sweswi endla tano hi voko ra wena ra ximatsi. Cikinyisa voko ra ximatsi ri ya endzhaku ka tsevu. Endla sweswo hi voko ra ximatsi. Cikinyisa mavoko hinkwawo ya ya emahlweni ka tsevu. Ya ncikinyise ya ya endzhaku. Sweswi cikinyisa rin'we ri ya emahlweni lerin'wana ri ya endzhaku, hi nkarhi wun'we. Endla leswi ka tsevu kutani u cinca mavoko. Ku wisa: Veka mavoko ekhwirini ra wena. Hefemulela endzeni, moya wu ya ekhwirini ku fikela loko u vona mavoko ya wena ya hambana. Hefemulela ehandle hi ku nonoka. Swi endle ka mune.

Mudyondzisi:
Nsajino:
Siku:

Ntirho wa ninhlekanhi na wa nivusiku

A hi vulavuleni

Languta swifaniso kutani u vulavula na munghana wa wena hi swona. Hi vahi vanhu lava tirhaka nivusiku? Hi vahi vanhu lava tirhaka ninhlekanhi?

A hi tsaleni

Hi vahi vanhu lava tirhaka mintirho ya vona ninhlekanhi na nivusiku? Endla mfungho wo gwajula (✓) ekusuhi na swifaniso leswi faneleke.

					
	<p>Hi tirha ninhlekanhi na nivusiku.</p>				
					
					
					

Siku: .....

A hi vulavuleni

Vulavula entlaweni wa n'wina hi vanhu hinkwavo lava tirhaka nivusiku ntsena.

Xana vadyondzisi va tirha nivusiku ntsena?

Xana varindzi va tirha nivusiku ntsena?

Xana u tiva munhu loyi a tirhaka nivusiku ntsena? Xana u endla yini?

A hi tsaleni

Tsala hi rixaka ra ntirho lowu munhu un'wana na un'wana loyi a nga laha hansi a wu endlaka nivusiku.

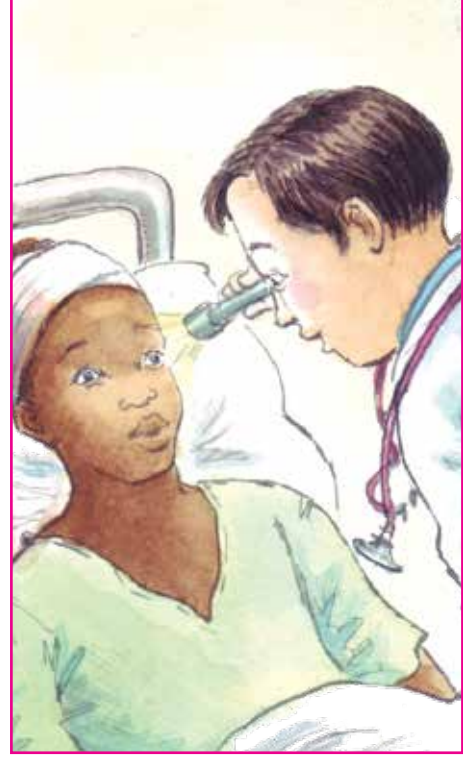
Mudyondzisi:
 Nsayino:
 Siku:

Ku endla ntirho wa kahle nivusiku

A hi vulavuleni

Languta swifaniso kutani u vulavula na munghana wa wena hi swona.
Xana swifaniso swi ku byela xitori xihhi?

Siku: .....

A hi tsaleni

Tlhela u languta swifaniso leswi kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Xana u vona wonge dokodela u te yini eka mutirha-mugodi?

Xana mutirha-mugodi u tirhisa yini ku vona ehansi ka misava?

Hikwalaho ka yini ku ri na murindzi exibedhlele?

Xana u tiva munhu loyi a tirhaka nivusiku? Xana u tirha ntirho muni?

Xana swa koteka leswaku munhu a tirha nhlekanhi hinkwawo na nivusiku?
Vula leswaku hikwalaho ka yini u ehleketa tano.

A hi tiololeni

- Khandziya u tlhela u chika ka khume. Yima u hefemula khwatsi.
- Tlhela u khandziya no chika ka khume. Pfula u tlhela u pfala mavoko loko u endla leswi.
- Khandziya u tlhela u chika ka khume. Rhurhumerisa mavoko ya wena.
- Sweswi khandziyani mi tlhela mi chika switepisi swa khume swo hetelela. Phokotelani mavoko loko mi ri karhi mi endla sweswo.

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

Swiharhi swa vusiku

A hi vulavuleni

Languta swifaniso kutani u vulavula na munghana wa wena hi swona. Vona leswaku i swiharhi swingani leswi u nga swi kotaka ku vula mavito ya swona. Xana u tshama u vona swin'wana swa swiharhi leswi?

A hi hlayeni

Swiharhi swo tala swa tumbela no etlela ninhlekanhi, swi fambafamba ntsena nivusiku. Hi swi vitana swiharhi swo gingirika nivusiku. Swin'wana swa swiharhi swo gingirika nivusiku swi hanya laha ku hisaka swinene ku tlhela ku oma ninhlekanhi. Swa yima ku fikela loko ku horile, loko dyambu se ri perile kutani swi humela ehandle. Swin'wana swa swiharhi swo gingirika nivusiku swi titumbetela swiharhi leswi swi swi hlotaka ninhlekanhi. Ku na swiharhi swo gingirika nivusiku leswi hlotaka nivusiku.

A hi tsaleni

Hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Hikwalaho ka yini swiharhi swin'wana swi hlotaka ninhlekanhi?

Xana u tshama u twa swiharhi swihi nivusiku?

Siku: .....

A hi tsaleni

Hlaya swivulwa leswi. Endla mfungho wo gwajula (✓) ebokisini loko u vona leswaku i xivulwa lexi faneleke. Bana xihambano (x) loko u vona xi hoxekile.

Ku tikambisisa

	✓	x
Swin'wana swiharhi swo gingirika nivusiku swi kota ku twa kahle.		
Swiharhi swin'wana swa etlela ninhlekanhi leswaku swi ta kumeka swi horile.		
Swiharhi swo gingirika nivusiku swo tala swi kota ku nuhetela swinene.		
Swinyenyana i swiharhi swa nkarhi wa ninhlekanhi.		

A hi hlayeni

Swikhovha swi etlela ninhlekanhi kambe swi huma nivusiku ku ya eku hloteni. Swi na mahlo lamakulu lama langutaka emahlweni, ku fana na ya hina. Swikhovha swi vona kahle eka ku vonakala ka n'weti. A swi koti ku vona loko ku ri na xinyami.

Swikhovha swi na min'wala yo tiya no kariha swinene. Swi yi tirhisa ku khoma swihadyana leswi swi swi hlotaka. Timpiko ta swona ti funengetiwile hi tinsiva to olova. Tinsiva ti pfuna xikhovha ku haha handle ka pongo leswaku swihlotwa swa xona swi nga swi koti ku xi twa.

A hi tsaleni

Hlaya hi xikhovha nakambe u tlhela u hlamula swivutiso leswi.

Xikhova xi khomisa ku yini xiharhi lexi xi xi hlotaka?
Xana swikhovha swi hlotwa swiharhi leswikulu kumbe leswitsongo?
Xikhovha xi na min'wala ya njhani?

Mudyondzisi:
Nsayino:
Siku:

Xiharhi lexi tshamaka xi hlayisekile nivusiku

A hi vulavuleni

Languta xifaniso kutani u vulavula na munghana wa wena hi xona. Xana u tiva vito ra xiharhi lexi? Xana u tshama u xi vona?

A hi hlayeni

Tinungu ti etlela ninhlekanhi. Ni vusiku ti lava swakudya. Ti tirhisa min'wala ya tona leyo tiya ku cela timitsu na marhanga leswaku ti kota ku dya. Tinungu ti rhandza ku tumbela ehansi ka matambha. Ti na mitwa emirini ya tona hinkwayo. Mitwa yi fana na tinereta to kariha swinene. Loko xiharhi lexi hlotaka xi tshunela ekusuhi swinene, nungu yi tlhelela endzhaku hi ku hatlisa kutani yi humesa mitwa ya yona kutani yi tlhava muhloti. Mitwa ya wa eka nungu leswaku yi ta kota ku tsutsuma. Muhloti u twa ku vava swinene lero u tsandzeka ku hlongorisa nungu!

A hi tsaleni

Hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Xana xiharhi lexi xi vitaniwa yini?
Xana xi endla yini loko xiharhi lexi xi xi hlotaka xi tshunela ekusuhi swinene?
Xana xi tshama kwihi?
Xana xi dya yini?